

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวอโศก” ผู้วิจัยกำหนดประเด็นสำหรับการศึกษาเอกสารไว้ ๓ ประเด็น คือ การจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน การพึ่งตนเอง และชาวอโศก ซึ่งแต่ละประเด็นจะมีทั้งส่วนที่เป็นแนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปประเด็นได้ ดังนี้

ก. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๑. รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน

๒. งานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน

ข. การพึ่งตนเอง

๑. ความหมายของการพึ่งตนเอง

๒. ปัจจัยในการพึ่งตนเอง

๓. งานวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

ค. ชาวอโศก

๑. แนวคิดของสมณะโพธิรักษ์

๒. ความเชื่อและการปฏิบัติของชาวอโศก

๓. บทบาทของชาวอโศกในสังคมไทย

ก. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมานานกว่าครึ่งศตวรรษ ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดของการศึกษาในระบบ โรงเรียน ประชาชนส่วนหนึ่งขาดโอกาสทางการศึกษา และผู้ที่จบการศึกษาระดับใดระดับหนึ่งแล้ว ไม่ได้ศึกษาต่อเนื่อง ทำให้เกิดภาวะล้มเหลว หรือหยุดชะงักในการเรียนรู้ นอกจากนี้ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเนื่องมาจากการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็เป็นอีกเหตุปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนาประชากรให้เรียนรู้ต่อเนื่องและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขในสังคมที่เปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้งานการศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงมีขอบเขตกว้างขวางและมีลักษณะงานแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ที่จัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบ โรงเรียน (Edgar J. Boone, ๑๙๘๕: ๒๐) นอกจากนี้ความหลากหลายในด้านพื้นที่แล้ว ยังหลากหลายในด้านลักษณะของผู้รับบริการ เนื้อหาสาระ วิธีการเรียนการสอน ตลอดจนปรัชญาแนวคิด (อุ้นดา นพคุณ, ๒๕๔๖: ๑๐) ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนมีหลากหลายรูปแบบ ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอทั้งรูปแบบตามแนวคิดของนักวิชาการ และรูปแบบจากผลการวิจัย

๑. รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ในแต่ละทศวรรษ มีผู้เสนอรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่น่าสนใจดังนี้
Lippitt, Watson และ Westley (๑๙๕๘) เสนอรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change) สำหรับผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ช่วยให้ผู้เรียน (Client System) มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน คือ

๑. สร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง
๒. สร้างความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง
๓. ปฏิบัติงานเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลง
๔. ขยายผลและสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง
๕. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับผู้เรียน

Beal, Blount, Powers และ Johnson (๑๙๖๖) เสนอรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนประกอบด้วย ๑๔ ขั้นตอน ทุกขั้นตอนมีการประเมินผลระหว่างปฏิบัติงานควบคู่ไปด้วย ขั้นตอนทั้ง ๑๔ นั้นประกอบด้วย

๑. วิเคราะห์ระบบสังคม
๒. ศึกษาความสนใจร่วมกันของสังคม
๓. ศึกษาสถานการณ์สังคมที่เป็นอยู่
๔. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสังคม
๕. สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ริเริ่ม
๖. ประสานงานตามระเบียบประเพณีกับผู้นำสำคัญ
๗. สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเผยแพร่
๘. กำหนดความต้องการ
๙. กำหนดการปฏิบัติงาน
๑๐. ระบุเป้าหมาย
๑๑. เลือกวิธีการปฏิบัติงาน
๑๒. วางแผนการปฏิบัติงาน
๑๓. แสวงหาทรัพยากร
๑๔. ลงมือปฏิบัติงาน

Kidd (๑๙๖๓) เสนอ ๔ ขั้นตอนของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ประกอบด้วย

๑. ศึกษาความต้องการของผู้เรียน
๒. พัฒนาหลักสูตร

๓. สร้างสถานการณ์การเรียนรู้

๔. ประเมินผล

Boyle (๑๙๘๑) เสนอ ๑๕ ขั้นตอน ของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ

๑. สร้างพื้นฐานทางปรัชญา

๒. วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของประชาชนและชุมชน

๓. รวบรวมผู้เรียน

๔. กำหนดระดับการพัฒนาทางสังคมและสติปัญญา

๕. เลือกแหล่งที่จะสังเกตและวิเคราะห์วัตถุประสงค์

๖. ศึกษาข้อจำกัด

๗. กำหนดเกณฑ์เพื่อลำดับขั้นตอนการดำเนินงาน

๘. พิจารณาระดับความยืดหยุ่นของแผนงาน

๙. แสวงหาแหล่งสนับสนุนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

๑๐. เลือกประสบการณ์การเรียนรู้

๑๑. ออกแบบการเรียนการสอน

๑๒. ใช้การส่งเสริมสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพ

๑๓. แสวงหาทรัพยากรที่จำเป็น

๑๔. ระบุผลการดำเนินงานและผลกระทบ

๑๕. รายงานผลการดำเนินงาน

Caffarella (๑๙๙๔) เสนอ ๑๑ ขั้นตอนของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ

๑. ศึกษากระบวนการวางแผน

๒. จำแนกความคิดเกี่ยวกับ โครงการ

๓. จัดระเบียบความคิดเกี่ยวกับ โครงการ

๔. กำหนดวัตถุประสงค์

๕. เตรียมการถ่ายทอดการเรียนรู้

๖. วางแผนการประเมิน

๗. กำหนดรูปแบบ (formats) ตาราง และคณะทำงาน

๘. เตรียมงบประมาณและวางแผนการตลาด

๙. ออกแบบการเรียนการสอน

๑๐. แสวงหาความร่วมมือ

๑๑. รายงานผลการดำเนินงาน

๒. งานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

งานวิจัยด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการศึกษารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนสำหรับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ และเป็นงานวิจัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ผู้วิจัยพบงานวิจัยระดับดุษฎีบัณฑิตเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพียง ๔ ชื่อเรื่อง คือ “การพัฒนา รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง” ของ คารณี รักดี (๒๕๔๐) “การพัฒนา รูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม” ของ วิศนีย์ สิลตระภูถ (๒๕๔๑) “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์” ของ คลพัฒน์ ยศธร (๒๕๔๒) และ “การพัฒนา รูปแบบการศึกษารวมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ของ ชัยยศ อิ่มสุวรรณ (๒๕๔๓)

คารณี รักดี (๒๕๔๐) ทำการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง สรุปได้ว่า รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง มี ๒ รูปแบบ คือ รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากระบบการเรียนรู้อิงวิถีชีวิต และรูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดตามแนวระบบโรงเรียน ทั้งสองรูปแบบมีองค์ประกอบ ๓ ประการเช่นเดียวกัน คือ องค์ประกอบแรก ได้แก่ โครงสร้างและการจัดการ องค์ประกอบต่อมาคือ กระบวนการ ประกอบด้วย ๓ กระบวนการ คือ กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาความสามารถขององค์กร และกระบวนการสร้างเครือข่าย องค์ประกอบสุดท้ายคือการสนับสนุนจากภายนอก

สำหรับรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตามแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม ที่วิศนีย์ สิลตระภูถ (๒๕๔๑: ๒๖๕-๒๗๔) พัฒนาค้นค้น มี ๒ รูปแบบ รูปแบบแรกเป็นรูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมมีองค์ประกอบ ๑๓ ประการ ได้แก่

๑. แนวความคิดเบื้องต้น
๒. รูปแบบการศึกษา
๓. วิสัยทัศน์การจัดการศึกษา
๔. ข้อเสนอแนะนโยบาย
๕. หลักการจัดการศึกษา
๖. เป้าหมายในการจัดการศึกษา
๗. วัตถุประสงค์
๘. ลักษณะที่สำคัญในการจัดการศึกษา
๙. กลุ่มเป้าหมาย

๑๐. กรอบหลักสูตร/เนื้อหา
๑๑. สื่อการเรียนการสอน
๑๒. องค์กรและแนวทางการจัดการศึกษา
๑๓. ระบบการกำกับดูแลและประเมินโครงการ

รูปแบบที่สอง คือ โรงเรียนในโรงงาน มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ได้แก่

๑. นโยบาย
๒. แนวคิดหลักการ
๓. จุดมุ่งหมาย
๔. กลุ่มเป้าหมาย
๕. หลักสูตรและเนื้อหา
๖. แนวทางการเรียนการสอน
๗. ผู้สอน
๘. การกำกับดูแลและประเมินผล

ส่วนคลพัฒนา ยศร (๒๕๔๒: ๑๕๕-๒๐๑) ได้นำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๓ ประการ ได้แก่ เป้าหมายของการศึกษา วิธีการจัดการศึกษา และการดำเนินการทางการศึกษา

รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ชัยศ อัมสุวรรณ (๒๕๔๓: ๒๔๕-๒๕๒) พัฒนาขึ้นนั้น มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ แนวคิดและหลักการ วัตถุประสงค์ สาระการเรียนรู้ กระบวนการจัดการศึกษา และผลผลิตที่คาดหวัง

จากแนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน จะเห็นว่ามีหลากหลายมาก ผู้วิจัยจึงใช้องค์ประกอบของรูปแบบโรงเรียนในโรงงานของวิศนิ ศิลตระกูล ซึ่งครอบคลุมสาระสำคัญของการจัดการศึกษา เป็นองค์ประกอบหลัก แล้วนำองค์ประกอบของรูปแบบอื่น ๆ มาจัดกลุ่มเข้ากับองค์ประกอบหลัก ในการจัดกลุ่มองค์ประกอบของรูปแบบ ผู้วิจัยเห็นว่า “นโยบาย” เป็นองค์ประกอบที่ไม่มีในรูปแบบอื่น ๆ เลย จึงได้รวมไว้กับแนวคิดหลักการ ส่วนในรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน ของ Lippitt, Watson และ Westley มีขั้นตอนการขยายผลและสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับผู้เรียน ซึ่งเป็นภารกิจภายหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนแปลงตนเองได้แล้วและสามารถริเริ่มการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง รวมทั้งสร้างกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ผู้วิจัยจึงเพิ่ม “การติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง” เป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังแสดงในตารางที่ ๑ ในหน้า ๑๖-๑๗

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้าหมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยนแปลง	กลุ่ม เป้าหมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจสอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
<p>รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน ของ Lippitt, Watson และ Westley</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. สร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง ๒. สร้างความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง ๓. ปฏิบัติงานเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลง ๔. ขยายผลและสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง ๕. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับผู้เรียน 						<p>✓ ✓ ✓</p>		<p>✓ ✓</p>
<p>การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ของ Kidd</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. ศึกษาความต้องการของผู้เรียน ๒. พัฒนาหลักสูตร ๓. สร้างสถานการณ์การเรียนรู้ ๔. ประเมินผล 		<p>✓</p>			<p>✓</p>	<p>✓</p>	<p>✓</p>	

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยนแปลง	กลุ่ม เป้าหมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจ สอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
<p>รูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน ของ Beal, Blount, Powers และ Johnson</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. วิเคราะห์ระบบสังคม ๒. ศึกษาความสนใจร่วมกันของสังคม ๓. ศึกษาสถานการณ์สังคมที่เป็นอยู่ ๔. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ในสังคม ๕. สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ริเริ่ม ๖. ประสานงานตามระเบียบประเพณีกับผู้นำสำคัญ ๗. สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเผยแพร่ ๘. กำหนดความต้องการ ๙. กำหนดการปฏิบัติงาน ๑๐. ระบุเป้าหมาย ๑๑. เลือกวิธีการปฏิบัติงาน 	√					√ √ √ √ √ √ √ √ √		

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยน แปลง	กลุ่ม เป้า หมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจสอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
๑๒. วางแผนการปฏิบัติงาน						✓		
๑๓. แสวงหาทรัพยากร						✓		
๑๔. ลงมือปฏิบัติงาน						✓		
การจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน ของ Boyle								
๑. สร้างพื้นฐานทางปรัชญา	✓							
๒. วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการ		✓						
๓. รวบรวมผู้เรียน				✓				
๔. กำหนดระดับการพัฒนาทางสังคมและสติปัญญา						✓		
๕. เลือกแหล่งที่จะสังเกตและวิเคราะห์วัตถุประสงค์		✓						
๖. ศึกษาข้อจำกัด						✓		
๗. กำหนดเกณฑ์เพื่อลำดับขั้นตอนดำเนินงาน						✓		
๘. พิจารณาระดับความยืดหยุ่นของแผนงาน						✓		
๙. แสวงหาแหล่งสนับสนุน						✓		
๑๐. เลือกประสบการณ์การเรียนรู้						✓		

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยน แปลง	กลุ่ม เป้า หมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจ สอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
๑๑. ออกแบบการเรียนการสอน ๑๒. ใช้การส่งเสริมสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพ ๑๓. แสวงหาทรัพยากรที่จำเป็น ๑๔. ระบุผลการดำเนินงานและผลกระทบ ๑๕. รายงานผลการดำเนินงาน						✓ ✓ ✓	✓ ✓	
รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง ของ คารณี รักดี ๑. โครงสร้างและการจัดการ ๒. กระบวนการ ประกอบด้วย ๓ กระบวนการ คือ กระบวนการ เรียนรู้ กระบวนการพัฒนาความสามารถขององค์กร และกระบวนการ สร้างเครือข่าย ๓. การสนับสนุนจากภายนอก						✓ ✓ ✓		

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้าหมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยนแปลง	กลุ่ม เป้าหมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจสอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ของ Caffarella ๑. ศึกษากระบวนการวางแผน ๒. จำแนกความคิดเกี่ยวกับโครงการ ๓. จัดระเบียบความคิดเกี่ยวกับโครงการ ๔. กำหนดวัตถุประสงค์ ๕. เตรียมการถ่ายทอดการเรียนรู้ ๖. วางแผนการประเมิน ๗. กำหนดรูปแบบ ตาราง และคณะทำงาน ๘. เตรียมงบประมาณและวางแผนการตลาด ๙. ออกแบบการเรียนการสอน ๑๐. แสวงหาความร่วมมือ ๑๑. รายงานผลการดำเนินงาน	✓ ✓ ✓	✓				✓ ✓ ✓ ✓ ✓	✓ ✓	

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยน แปลง	กลุ่ม เป้า หมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจสอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
รูปแบบโรงเรียนในโรงงาน ของ วิชาณี ศิลตระกูล								
๑. นโยบาย	✓							
๒. แนวคิดหลักการ	✓							
๓. จุดมุ่งหมาย		✓						
๔. กลุ่มเป้าหมาย				✓				
๕. หลักสูตรและเนื้อหา					✓			
๖. แนวทางการเรียนการสอน						✓		
๗. ผู้สอน			✓					
๘. การกำกับดูแลและประเมินผล							✓	

อนุมัติโดย อธิการบดี
 อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยนแปลง	กลุ่ม เป้าหมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจสอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
รูปแบบการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคมตาม แนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในเขตอุตสาหกรรม ของ วิชา ศิลปตระกูล								
๑. แนวความคิดเบื้องต้น	✓							
๒. รูปแบบการศึกษา						✓		
๓. วิสัยทัศน์การจัดการศึกษา	✓							
๔. ข้อเสนอแนะนโยบาย	✓							
๕. หลักการจัดการศึกษา	✓							
๖. เป้าหมายในการจัดการศึกษา		✓						
๗. วัตถุประสงค์		✓						
๘. ลักษณะที่สำคัญในการจัดการศึกษา						✓		
๙. กลุ่มเป้าหมาย				✓				
๑๐. กรอบหลักสูตร/เนื้อหา					✓			

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยน แปลง	กลุ่ม เป้า หมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจ สอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
๑๑. สื่อการเรียนการสอน ๑๒. องค์กรและแนวทางการจัดการศึกษา ๑๓. ระบบการกำกับดูแลและประเมินโครงการ รูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ ของ คลพัฒนา ยศรร ๑. เป้าหมายของการศึกษา ๒. วิธีการจัดการศึกษา ๓. การดำเนินการทางการศึกษา		✓				✓ ✓ ✓ ✓	✓	

ตารางที่ ๑ การวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน (ต่อ)

องค์ประกอบของรูปแบบ	แนวคิด หลักการ	เป้า หมาย	ผู้นำ การ เปลี่ยน แปลง	กลุ่ม เป้า หมาย	สาระ การ เรียนรู้	บริบท การ เรียนรู้	ตรวจ สอบ ผล	ติดตาม และ พัฒนา ต่อเนื่อง
รูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ของ ชัยศ อิมสุวรรณ								
๑. แนวคิดและหลักการ	√	√						
๒. วัตถุประสงค์					√			
๓. สาระการเรียนรู้						√		
๔. กระบวนการจัดการศึกษา							√	
๕. ผลผลิตที่คาดหวัง								

จากตารางวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังกล่าว ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ขึ้นใหม่เป็น ๘ องค์ประกอบ ได้แก่

๑. แนวคิดหลักการ (Concept)
๒. เป้าหมาย (Goal)
๓. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)
๔. กลุ่มเป้าหมาย (Client System)
๕. สารการเรียนรู้ (Content)
๖. บริบทการเรียนรู้ (Context)
๗. การตรวจสอบผล (Assessment)
๘. การติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง (Continuance)

ความหลากหลายของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นผลมาจากพื้นฐานปรัชญาแตกต่างกัน นอกจากรูปแบบที่นำเสนอดังกล่าวแล้ว ยังมีรูปแบบอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า การศึกษาสำหรับผู้ถูกกดขี่ (Pedagogy of the Oppressed) ของเปาโล แฟร์ การศึกษาเพื่อความเป็นไท (Education for Liberation) ของอดัม เกลด การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน “แซมมาอีล อุนดง” ของสาธารณรัฐเกาหลี และ “สรรโวทัย” ของศรีลังกา อย่างไรก็ตาม การศึกษาทุกแนวทางเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงผู้เรียนให้พร้อมที่จะเผชิญและแก้ไขปัญหา ซึ่งอาจเปรียบเทียบได้ว่าการศึกษาเป็นเรื่องที่เล่นอยู่ท่ามกลางกระแสน้ำที่เชี่ยวกราก โดยลูกเรือจะต้องพยายามแก้ไขหรือซ่อมแซมองค์ประกอบต่าง ๆ มากกว่าที่จะหลีกเลี่ยงน้ำแข็งที่อยู่ข้างหน้า (Mary C. Herring in James B. Ellsworth, ๒๐๐๐: Foreword) Malcolm S. Knowles (๑๙๘๐: ๒๘-๓๓) ก็ได้กล่าวถึงหน้าที่ของนักการศึกษาผู้ใหญ่ว่า นักการศึกษาผู้ใหญ่มีหน้าที่ประการหนึ่ง คือ การช่วยให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงไปในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความคิด ความสนใจ ความสามารถ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแต่ละด้านจะมีผลต่อกันและกัน และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สิ้นสุด การที่นักการศึกษาผู้ใหญ่จะช่วยให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่ผู้เรียนต้องการได้นั้น จะต้องมีการวางแผนและแนะแนวกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสม (Edgar J. Boone, ๑๙๘๕: ๖) ซึ่งตรงกับ “The Dynamics of Planned Change” ของ Lippitt, Watson และ Westley

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change)

การวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศกนี้ จึงอาศัยรูปแบบการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change) ของ Ronald Lippitt, Jeanne Watson และ Bruce Westley เป็นแนวทางในการศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของชาวอโศก เนื่องจากรูปแบบการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างมีแบบแผน

มีความสอดคล้องกับแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศก กล่าวคือ เน้นเป้าหมายและวิธีการในการเปลี่ยนแปลงผู้เรียน สาระสำคัญของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน สามารถสรุปลงใน ๘ องค์ประกอบของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ขึ้น ได้ดังนี้

๑. แนวคิดหลักการ (Concept)

หลักคิดของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change) คือ มนุษย์จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อที่จะดำรงชีวิตได้สอดคล้องกับสภาวะสังคมดังที่ Lippitt, Watson และ Westley (๑๕๕๘: ๓) กล่าวถึงความจำเป็นที่มนุษย์ต้องเปลี่ยนแปลงว่า

นักคิดและผู้รู้ในทุกสาขาวิชามีความเห็นสอดคล้องกันว่า โลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และความเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบต่อมนุษย์ หมายความว่า ถ้ามนุษย์ต้องดำรงชีวิตในโลกปัจจุบัน มนุษย์ก็ต้องเปลี่ยนแปลง ต้องแสวงหาเครื่องอำนวยความสะดวกใหม่ ๆ ในการเปลี่ยนแปลง การเข้าถึงและการรักษาสภาพความเป็นอยู่ที่ดีเป็นสิ่งสำคัญยิ่งขึ้นและยากมากขึ้น สำหรับเราทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและในฐานะกลุ่ม

๒. เป้าหมาย (Goal)

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน มีเป้าหมาย ๒ ประการ คือ

๒.๑ ช่วยผู้เรียนในการแก้ปัญหาและเข้าถึงความเปลี่ยนแปลงที่คาดหวัง

๒.๒ พัฒนาและรักษาความสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างครูและผู้เรียน เพื่อที่ผู้เรียนจะเห็นคุณค่าและใช้ทรัพยากรที่ครูจัดให้

๓. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent)

การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) เป็นภารกิจสำคัญของครูการศึกษา นอกระบบโรงเรียน Lippitt, Watson และ Westley (๑๕๕๘: ๒๗๕-๒๗๗) กล่าวถึงการฝึกอบรมทั้งในด้านองค์ความรู้และลักษณะงานอาชีพของผู้นำการเปลี่ยนแปลงว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องรู้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด (The Whole Process of Change) และต้องผ่านการอบรมเกี่ยวกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (Theory of Change) จะต้องมีการศึกษาวิจัยในเรื่องการเรียนรู้ การสร้างอัตลักษณ์ การร่วมความรู้สึกับผู้อื่น และการแก้ปัญหา สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความสามารถที่จะปฏิบัติตนต่อผู้เรียน ได้อย่างเหมาะสมในแต่ละระยะของการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ครูการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องมีความเชี่ยวชาญในการทำงานกับกลุ่ม องค์กร และชุมชน พร้อม ๆ กับความเชี่ยวชาญด้านจิตวิทยา

ในด้านบทบาทหน้าที่ของผู้นำการเปลี่ยนแปลง ตามแนวคิดของ Lippitt, Watson และ Westley (๑๙๕๘: ๕๑-๑๒๖) ประกอบด้วย

- ๓.๑ ทำความเข้าใจปัญหา (A Diagnostic Clarification of the Problem)
- ๓.๒ ประเมินแรงจูงใจและความสามารถของผู้เรียนในการเปลี่ยนแปลง (Assessment of the Client System's Motivation and Capacity to Change)
- ๓.๓ ประเมินแรงจูงใจและแหล่งข้อมูลของครู (Assessment of the Change Agent's Motivation and Resources)
- ๓.๔ เลือกวัตถุประสงค์ที่เหมาะสม (Selecting Appropriate Change Objectives)
- ๓.๕ เลือกบทบาทการช่วยเหลือที่เหมาะสม (Choosing the Appropriate Helping Role)
- ๓.๖ สร้างและรักษาความสัมพันธ์กับผู้เรียน (Establishment and Maintenance of the Relationship with the Client System)
- ๓.๗ สร้างความเข้าใจในขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง (Recognizing and Guiding the Phases of Change)
- ๓.๘ สนับสนุนการพัฒนาวิชาชีพด้วยการวิจัยและสร้างกรอบแนวคิด (Contributing to Professional Development by Research and Conceptualization)

๔. กลุ่มเป้าหมาย (Client System)

เมื่อมีแนวปฏิบัติหรือสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นในสังคม มักจะมีความเห็นต่างเกิดขึ้น ผู้คนบางส่วนต้องการความเปลี่ยนแปลง ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งต้องการรักษาสถานภาพเดิม บางคนก็มีความขัดแย้งในตนเอง ทั้งเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากความเปลี่ยนแปลง ขณะเดียวกันก็กลัวสูญเสียความมั่นคงและความพึงพอใจที่มีอยู่แล้ว Lippitt, Watson และ Westley (๑๙๕๘: ๗๒) เรียกแรงผลักดันที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงว่า Change Forces และเรียกแรงต่อต้านความเปลี่ยนแปลงว่า Resistance Forces รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผนมีเป้าหมายในการเพิ่ม Change Forces และลด Resistance Forces ในบุคคลเหล่านี้

๕. สารการเรียนรู้ (Content)

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผนเน้นสารการเรียนรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงตนเองของผู้เรียน นับตั้งแต่การยอมรับปัญหา การเพิ่มแรงผลักดันที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง และลดแรงต่อต้านความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนขั้นตอนการเปลี่ยนแปลง

๖. บริบทการเรียนรู้ (Context)

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน ประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน คือ

๖.๑ การสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง (Development of a Need for Change)

๖.๒ การสร้างความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Establishment of a Change Relationship)

๖.๓ การปฏิบัติงานเพื่อความเปลี่ยนแปลง (Working toward Change)

๖.๔ การขยายผลและการสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง (Generalization and Stabilization of Change)

๖.๕ การสร้างความสัมพันธ์ระยะสุดท้าย (Achieving a Terminal Relationship)

การสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากผู้เรียนยังไม่เห็นปัญหา หรือเห็นปัญหา แต่ไม่กระตือรือร้นที่จะแก้ปัญห การทำให้ผู้เรียนเห็นความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงจึงกระทำได้โดยการสร้างความตระหนักในปัญหา และการกระตุ้นให้เกิดความต้องการแก้ปัญห

ความตระหนักในปัญหาและความต้องการที่จะแก้ปัญหเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้เรียน ซึ่งเกิดขึ้นได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑. ครูได้รับรู้ว่าผู้เรียนต้องการความช่วยเหลือ ครูจึงเป็นผู้โน้มน้าวให้ผู้เรียนตระหนักถึงความต้องการจำเป็นของตนเอง นักจิตบำบัดเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงจะเป็นผลสำเร็จอย่างแท้จริง หากผู้เรียนรู้สึกด้วยตนเองว่าต้องการความช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม นักจิตบำบัดก็ได้เสนอแนะให้มีการเข้าถึงกลุ่มบุคคลที่อาจต้องการความช่วยเหลือแต่ไม่แสวงหา สำหรับครู การศึกษานอกระบบโรงเรียน มีหลายวิธีการที่สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้เรียนได้ เช่น แสดงตนให้เห็นว่าพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือและสามารถเข้าพบได้ กระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความต้องการที่จะพัฒนา ทำให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของปัญหา เสนอตัวเข้าช่วยในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว สร้างบรรยากาศให้สังคมตระหนักถึงปัญหาที่มีอยู่และความต้องการความช่วยเหลือ

๒. ผู้อื่นหรือบุคคลที่สาม (Third System) ได้รับรู้ความต้องการจำเป็นของผู้เรียน จึงดำเนินการให้ครูและผู้เรียนได้พบกัน ในกรณีนี้ ครูสามารถใช้วิธีการเดียวกับลักษณะความสัมพันธ์แบบแรกในการทำให้ผู้เรียนตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง แต่มีสิ่งที่ครูควรคำนึงถึงเพิ่มขึ้น ๒ ประการ คือ การกำหนดบทบาทที่ชัดเจนของ “บุคคลที่สาม” และการใช้ “บุคคลที่สาม” เป็นผู้ช่วยในการให้ความช่วยเหลือ

๓. ผู้เรียนเห็นความบกพร่องของตนเองและต้องการให้ผู้อื่นช่วยเหลือ เมื่อครูได้รับคำขอความช่วยเหลือ สิ่งที่ควรพิจารณาคือความพร้อมของผู้เรียน ทรัพยากรที่เหมาะสมและความพร้อมของตนเอง

เมื่อผู้เรียนตระหนักถึงปัญหาและครุต์คติในใจที่จะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างครูและนักเรียนจึงเริ่มต้นขึ้น

การสร้างความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง สิ่งที่ครูการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องปฏิบัติ คือ ทำให้ผู้เรียนไว้วางใจและมั่นใจว่าสามารถแก้ไขปัญหาได้ โดยสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างครูกับผู้เรียน ปรับบุคลิกภาพของครู และสนใจปัญหาของผู้เรียน

ในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้เรียน มีแนวทางปฏิบัติดังนี้

๑. ประเมินการยอมรับความช่วยเหลือของผู้เรียน การยอมรับของผู้เรียนจะทำให้ความสัมพันธ์มั่นคง ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลง

๒. ประเมินครูและแรงจูงใจ ได้แก่ วิธีการสร้างความเปลี่ยนแปลง การฝึกอบรม เป็นต้น

๓. ร่วมกับผู้เรียนกำหนดความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การร่วมกันศึกษาปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา ตลอดจนระยะเวลาที่ใช้ในการแก้ปัญหา เพื่อมิให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งคาดหวังเกินกว่าที่จะเป็นไปได้ ซึ่งอาจจะนำไปสู่ความผิดหวัง และสูญเสียความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๔. ทำให้ผู้เรียนเข้าใจประเภทและปริมาณงานที่ต้องกระทำเพื่อความสำเร็จในการสร้างความเปลี่ยนแปลง

๕. คาดการณ์ถึงอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น เพื่อเตรียมผู้เรียนให้พร้อมที่จะเผชิญและเอาชนะอุปสรรค โดยที่ครูพร้อมจะให้ความช่วยเหลือ

๖. ทำความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายพิเศษของครู เช่น การวิจัยหรือการสาธิต เป็นต้น โดยที่ผู้เรียนยินดีให้ความร่วมมือ

ความร่วมมือของผู้เรียนเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นขั้นตอนต่อจากการสร้างความสัมพันธ์กับผู้เรียนในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

การปฏิบัติงานเพื่อเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการช่วยเหลือให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการแก้ไข้ปัญหา มีขั้นตอนดำเนินงานดังนี้

๑. การวินิจฉัยปัญหา เริ่มต้นด้วยการรวบรวมข้อมูล จัดระเบียบข้อมูล สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหา และขั้นตอนสุดท้ายคือการแนะนำผู้เรียนให้มีทักษะในการวินิจฉัยปัญหา

๒. การกำหนดเป้าหมายและการดำเนินงาน เริ่มต้นด้วยการกำหนดทิศทาง การเปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นจึงกระตุ้นและสนับสนุนความตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลง ขั้นตอนต่อมาคือ การให้ผู้เรียนทดสอบและฝึกฝนทักษะการแก้้ปัญหาต่าง ๆ จนมีความมั่นใจที่จะนำไปใช้ในชีวิตจริง ขั้นตอนสุดท้ายคือการพัฒนาความสามารถของผู้เรียนในการปฏิบัติในชีวิตจริง

๓. การริเริ่มความเปลี่ยนแปลง เป็นการสนับสนุนให้ผู้เรียนพยายามเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง โดยไม่ต้องมีครูคอยให้ความช่วยเหลืออีกต่อไป

แม้ผู้เรียนจะสามารถพึ่งตนเองในกระบวนการแก้ปัญหาและเปลี่ยนแปลงตนเองแล้ว ครูการศึกษาอนุกระบบโรงเรียนยังจะต้องกระตุ้นให้ผู้เรียนสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามแนวคิดของ Lippitt, Watson และ Westley

การขยายผลและการสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง ผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนอาจไม่สามารถเห็นได้ในทันทีหรืออย่างชัดเจน ทำให้ผู้เรียนไม่ประสบความสำเร็จในความพยายามด้วยตนเอง ครูจึงต้องช่วยเหลือในการวิเคราะห์ผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจในการเปลี่ยนแปลง จนกระทั่งสามารถเผยแพร่ความเปลี่ยนแปลงไปสู่ผู้อื่นต่อไป ทำให้ผู้เรียนเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่มีสิ้นสุด โดยมีวิธีการดังนี้

๑. การประเมินผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง
๒. การกระตุ้นความพยายามในการเปลี่ยนแปลง
๓. การเผยแพร่การเปลี่ยนแปลงในชุมชน
๔. การลดแรงต้านต่อการแพร่กระจายการเปลี่ยนแปลง
๕. การกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

การที่ผู้เรียนจะขยายผลและสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลงได้ จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากสังคมแวดล้อม ครูการศึกษาอนุโรงเรียนจึงต้องขยายขอบเขตการช่วยเหลือไปถึงชุมชนของผู้เรียน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง โดยที่ครูยังคงให้คำแนะนำเมื่อผู้เรียนหรือชุมชนต้องการความช่วยเหลือ ครูจึงยังคงติดต่อสัมพันธ์กับผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

การสร้างความสัมพันธ์ระยะสุดท้าย ขั้นตอนนี้หมายถึงความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ ภายหลังจากที่ผู้เรียนสามารถริเริ่มการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเองแล้ว เพื่อที่ผู้เรียนจะสามารถติดต่อกับครูได้ในกรณีที่ต้องการคำแนะนำ การสร้างความสัมพันธ์ต่อเนื่องมีวิธีการดังนี้

๑. การเตรียมผู้เรียนให้มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลง
๒. การรวมกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
๓. การตรวจสอบปัญหาของชุมชนเป็นระยะ ๆ
๔. การประสานหน่วยงานอื่นเพื่อขอความช่วยเหลือ

๒ ขั้นตอนสุดท้าย คือ การขยายผลและการสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง และการสร้างความสัมพันธ์ระยะสุดท้ายนี้ เป็นการปฏิบัติงานภายหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายเปลี่ยนแปลงตนเองได้แล้วและสามารถริเริ่มการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง รวมทั้งสร้างกลุ่มเพื่อการ

พึ่งตนเองของชุมชน ผู้วิจัยจึงจัดเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชาวอโศก คือ การติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

กระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามแนวคิดของ Lippitt, Watson และ Westley เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ครูการศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลง จะช่วยให้ผู้เรียนพึ่งตนเองในการแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงตนเองอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีบทบาทในการรวมกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเองชุมชน ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงตนเองของผู้เรียน จึงอาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายสุดท้ายของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change) ตามแนวคิดของ Lippitt, Watson และ Westley คือ ความสามารถในการพึ่งตนเองของผู้เรียนและชุมชน

ข. การพึ่งตนเอง

นับจากปี พ.ศ.๒๕๐๖ เริ่มมีการพิจารณาปัญหาการสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเอง และมีการยกประเด็นนี้มาพิจารณาอีกครั้งระหว่างปี พ.ศ.๒๕๑๒-๒๕๑๘ (ไพฑูริย์ สีนลาร์คน์, ๒๕๒๕: คำนำ) และช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๓๒ ก็มีความพยายามอีกครั้งหนึ่งที่จะศึกษาค้นหาคุของภาวะการพึ่งพาเพื่อนำไปสู่การแสวงหาวิธีการเข้าถึงภาวะการพึ่งตนเอง ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา แม้จะมีความชัดเจนว่าต้องปรับปรุงการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของคน ชุมชน และประเทศชาติให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทว่ายังไม่มีการปรับปรุงระบบการศึกษาให้เกิดผลดังกล่าวเท่าที่ควร สถานการณ์ที่ชนบทพึ่งพาเมือง เมืองพึ่งพาต่างประเทศจึงยังคงอยู่ ทำให้ระดับความรุนแรงของวิกฤตการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นชนิดที่ยากจะหยุดยั้งได้ แนวคิดการพึ่งตนเองจึงถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งนับแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๐ ซึ่งเป็นปีที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ นำไปสู่การตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ ซึ่งระบุความมุ่งหมายและหลักการจัดการศึกษาไว้ในมาตรา ๖ และ ๗ ดังนี้

มาตรา ๖ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

มาตรา ๗ ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

และมาตรา ๕ การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ยึดหลัก “เอกภาพ ด้านนโยบาย หลากหลายในการปฏิบัติ” โดยมีการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาไปสู่ท้องถิ่น และให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน และสถาบันสังคมอื่นมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาประเทศทุกด้าน เป็นนโยบายต่อเนื่อง ไปถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ โดยเน้นการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและ ความสามารถในการพึ่งตนเอง (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕: ๑๑) การที่ชุมชน จะพึ่งตนเองได้นั้น ชุมชนต้องมีองค์ประกอบและปัจจัยในการพัฒนาที่เอื้อต่อการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็น ประเด็นที่จะกล่าวถึงต่อไปหลังจากการศึกษาความหมายของการพึ่งตนเอง

๑. ความหมายของการพึ่งตนเอง

แม้คำว่า “การพึ่งตนเอง” จะเป็นคำที่สามารถเข้าใจได้โดยง่าย แต่กลับมีความหมายลึกซึ้ง บางประการที่ควรศึกษาในรายละเอียด ทำนองเดียวกับพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “อิตตา หิ อิตตโน นาโถ” คนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน และบทสวดไตรสรณคมน์ที่ให้ถ้อยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง หรือการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัย ๔ ให้พระภิกษุสาวกของพระองค์ถือปฏิบัติ ประการหนึ่งคือการดำรงชีวิตด้วยอาหารบิณฑบาต (พระไตรปิฎกเล่ม ๔ ข้อ ๑๘๗) ก็มีได้ทรง มุ่งหมายที่จะให้เหล่าภิกษุไม่สามารถพึ่งตนเอง แต่ทว่า การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพระภิกษุและ ทวารวาสผู้ครองเรือนก็เป็นผลจากพระพุทธบัญญัตินั้นนั่นเอง ความสามารถในการพึ่งตนเองจึงไม่ ควรเป็นสาเหตุแห่งการแยกตนเองออกจากสังคม

การพึ่งตนเองเป็นความสามารถที่เป็นตัวของตัวเองในทางความคิดและการตัดสินใจ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอรรถาพทามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม สามารถร่วมกับผู้อื่นแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองและชุมชนภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ โดยมีการพึ่งพา อาศัยกัน (Inter-dependence) บนฐานแห่งความเคารพในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และรู้ลักษณะ การพึ่งพิง สามารถเลือกรับการพึ่งพาได้โดยโดยอิสระ (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๑: ๑๒; วิวัฒน์ชัย อัครถาวร, ๒๕๓๐: ๒๔; สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๒๕: ๓; สุนิสิติ สุขิตานนท์ และคนอื่นๆ, ๒๕๓๕: ๕; Supanee Chaiumporn, ๑๙๘๗: ๑๓; รายงานผลการสัมมนาองค์กรประชาชนกับ ทางเลือกการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง, ๒๕๓๐: ๕-๑๑)

นอกจากนี้ การพึ่งตนเองยังมีคุณลักษณะประกอบอื่นอีก ได้แก่ การมีส่วนร่วม ความ รับผิดชอบ การช่วยเหลือผู้อื่น การรับข่าวสารด้วยความพินิจพิเคราะห์ การเคารพตนเอง ความพอใจ ในตน ความกล้าหาญ ความเข้มแข็งมั่นคง ตลอดจนความมีอิสระที่จะกำหนดเป้าหมายของตนเอง

และตระหนักว่าจะบรรลุเป้าหมายได้ด้วยความพยายาม กำลังอำนาจของตนเอง และปัจจัยทางเศรษฐกิจ (Galtung, ๑๙๘๐: ๒๑-๒๒; Castillo, ๑๙๘๓: ๔๕๓ อ้างถึงใน Chaiumporn, ๑๙๘๗: ๑๓)

ยิ่งกว่านั้นการพึ่งตนเองยังสัมพันธ์กับองค์กรประชาชนด้วย เนื่องจากคนคนเดียวหรือกลุ่มเดียวไม่สามารถพึ่งตนเองได้โดยสมบูรณ์ แต่ต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่นหรือกลุ่มอื่น ความสามารถในการพึ่งตนเองจึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่ม การจัดสรรผลประโยชน์ภายในกลุ่มที่ชนะที่เห็นผลประโยชน์ของกลุ่มมาก่อนผลประโยชน์ส่วนตัว และความเป็นปึกแผ่นทางสังคมซึ่งเกิดจากการปฏิบัติตามหน้าที่และแบบแผนพฤติกรรมตามลักษณะของความสัมพันธ์ในสังคม เมื่อชุมชนมีองค์กรประชาชนและมีโครงการเพื่อส่วนรวมอยู่แล้ว ชุมชนก็มีโอกาสที่จะได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ซึ่งชุมชนที่พึ่งตนเองได้มักจะได้รับความช่วยเหลืออย่างขาดตอน กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้บริหารทรัพยากรที่ได้รับความช่วยเหลือโดยอิสระ ไม่อยู่ในอาณัติอำนาจของผู้ให้ความช่วยเหลือแต่อย่างใด (รายงานผลการสัมมนาองค์กรประชาชนกับทางเลือกการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง, ๒๕๓๐: ๙-๑๑, ๕๔; สัจญา สัจญาวิวัฒน์, ๒๕๓๑: ๘๖)

เนื่องจากความซับซ้อนของระบบสังคม การพึ่งตนเองจึงมีปัจจัยเกี่ยวข้องมากมาย ที่จะต้องศึกษาทั้งในระดับกว้างและลึก คงจะกล่าวถึงเป็นประเด็นต่อไป

๒. ปัจจัยในการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ (Roy Preiswerk, ๑๙๘๐: ๑๒) คือ

๑. ระดับส่วนรวม (collective self-reliance) ได้แก่ การพึ่งตนเองระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับภูมิภาค

๒. ระดับส่วนตน (individual self-reliance / self-help)

การพึ่งตนเองในระดับส่วนตนเป็นปัจจัยนำไปสู่การพึ่งตนเองในระดับส่วนรวมตั้งแต่ชุมชน ท้องถิ่น ชาติ และภูมิภาค เมื่อศึกษาเอกสารเกี่ยวกับปัจจัยในการพึ่งตนเองแล้ว พบว่าปัจจัยในการพึ่งตนเองของบุคคลและของส่วนรวมส่วนใหญ่เป็นปัจจัยเดียวกัน ต่างกันเพียงแต่ว่า ในการพึ่งตนเองระดับส่วนรวมต้องอาศัยปัจจัยอื่นเพิ่มขึ้น เช่น การรวมกลุ่ม การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ความสามารถทางการเมือง และความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น อย่างไรก็ตามเมื่อสังเคราะห์ข้อเสนอแนวคิดทั้งหมดแล้ว (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, ๒๕๔๓: ๔; เย็นใจ เลาหวนิช, ๒๕๒๙: ๑, ๔-๕; วิวัฒน์ชัย อัครการ, ๒๕๒๙ก: ๒๔; สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐; สุพรรณิ ไชยอำพร, ๒๕๒๙: ๕๐๙-๕๑๐; อัครพล วรรณสุทธะ, ๒๕๔๓: ๑๕๕-๑๖๑; E.A.Brugger, ๑๙๘๖: ๔๗-๕๕) สรุปได้ว่าปัจจัยในการพึ่งตนเองมี ๕ ประการ คือ

๑. ความสามารถทางการเมือง ได้แก่ การตระหนักในข้อมูล การมีส่วนร่วม และความสามารถในการแก้ปัญหา ทำให้รัฐยอมรับและจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการตัดสินใจของชุมชน

๒. ความสามารถทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การมีปัจจัยสำหรับการดำรงชีวิต มีรายได้สมดุลกับรายจ่าย และมีแบบแผนการบริโภคทรัพยากร เครื่องข่ายทางความสัมพันธ์เศรษฐกิจ ชุมชนสามารถควบคุมความสัมพันธ์ทางการค้ากับภายนอก

๓. ความสามารถทางเทคโนโลยี ประกอบด้วยความสามารถที่จำเป็นคือ

๓.๑ ความสามารถในการรู้จักตนเอง ว่ามีทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ความรู้ทางเทคโนโลยี วัฒนธรรม และมีปัญหาเพียงใด

๓.๒ ความสามารถในการแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม

๓.๓ ความสามารถในการพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แล้ว เช่น นำผลไม้มาทำผลไม้กระป๋อง

๓.๔ ความสามารถในการปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่แล้ว เช่น การทำนา การทอผ้า

๓.๕ ความสามารถในการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อให้รู้ทันผู้อื่นและปฏิบัติได้ โดยการวิจัยและพัฒนา ส่งเสริมการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในชนบท จัดหลักสูตรและสื่อที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ลงทุนด้านวิจัยพื้นฐานกับวิจัยประยุกต์ ทำให้การวิจัยและพัฒนาเกิดประโยชน์สูงสุดต่อประเทศ สามารถช่วยคนจนและคนด้อยโอกาสในชนบท

๓.๖ ความสามารถในการพัฒนานวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเลือกบุคคลที่เหมาะสม

๔. จิตสำนึกในการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย คุณลักษณะของผู้นำและประชาชน และการมีส่วนร่วมของประชาชน

๔.๑ ผู้นำของชุมชนพึ่งตนเองมีคุณลักษณะดังนี้

๔.๑.๑ มีคุณธรรมในการปกครอง เน้นการเสียสละส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ ยุติธรรม ตรวจสอบได้

๔.๑.๒ ปกครองตามแนวทางประชาธิปไตย ชาวบ้านทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและในการร่วมพัฒนาหมู่บ้านโดยเสมอภาค

๔.๑.๓ ปฏิบัติหน้าที่ตามกฎระเบียบ

๔.๑.๔ เคารพในหลักเหตุผล

๔.๑.๕ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

๔.๑.๖ มีความสามารถในการบริหาร

๔.๑.๗ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน

๔.๒ ประชาชนในชุมชนพึ่งตนเองมีคุณลักษณะดังนี้

๔.๒.๑ ความคิดพึ่งตนเอง

๔.๒.๒ ความมีวินัย

๔.๒.๓ ความขยันหมั่นเพียร อดทนในการทำงาน

๔.๒.๔ การมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม

๔.๒.๕ การทำงานเป็นทีม

๔.๒.๖ อุทิศตนและความจริงจังในการดำเนินชีวิต

๔.๒.๗ ความประหยัด

๔.๓ การมีส่วนร่วม ๓ ประการของประชาชน คือ

๔.๓.๑ ร่วมคิด ประชาชนมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มั่นใจในศักยภาพ
ของตนเอง

๔.๓.๒ ร่วมทำ ประชาชนดำเนินงานในกิจกรรมการพัฒนาด้วยความ
รับผิดชอบ

๔.๓.๓ ร่วมรับผลจากการคิดและการกระทำของตนเอง

๕. มิติทางสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วยการมีผู้นำชุมชนที่อุทิศตัวและมีความพยายามอย่างสูงที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ชุมชนมีความเข้าใจอย่างสมบูรณ์เกี่ยวกับกระบวนการพัฒนา และเป็นผู้วางแผนและปฏิบัติงานการพัฒนา มีเครือข่ายการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพอย่างเพียงพอในชุมชน มีการประสานสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

สำหรับปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุริชัย หวันแก้ว (๒๕๓๐: ๕๒) เสนอปัจจัย ๗ ประการในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชนบทไทย คือ

๕.๑ ประชากร

๕.๒ ผู้นำ

๕.๓ การศึกษา

๕.๔ การติดต่อสื่อสาร

๕.๕ องค์การสังคม

๕.๖ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

๕.๗ ความช่วยเหลือจากภายนอก

ในปัจจัย ๗ ประการนี้ ปัจจัยแรกคือประชากรเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่สุด พลฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์ (๒๕๒๘: ๕๔-๕๕) มีความเห็นว่า ธรรมชาติของคนเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะชี้ความสำเร็จหรือความล้มเหลว ดังนั้นจึงควรพิจารณาว่า คนไทยมีธรรมชาติอย่างไร ชอบพึ่งพาหรือไม่ชอบพึ่งพา แม้คนไทยจะมีธรรมชาติของการพึ่งพา จนกระทั่งมีวัฒนธรรมประจำชาติ คือระบบอุปถัมภ์ ผู้น้อยพึ่งพาผู้ใหญ่ ดังสุภาษิตว่า “เป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกร หน้าไปก่อนค่อย

สบายเมื่อปลายมือ” ก็ยังสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการศึกษา ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว (agent of change)

๓. งานวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

คงได้กล่าวในความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาแล้วว่า การสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองของสังคมไทยเป็นประเด็นที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาอภิปรายและปริกษาหารือกันมาตลอดระยะเวลาประมาณ ๔๐ ปี มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองในแง่มุมต่าง ๆ มากมาย ทั้งการจัดการศึกษาและการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองในระดับบุคคล ชุมชนหรือกลุ่มสังคมหลากหลายประเภท จนกระทั่งถึงการพึ่งตนเองระดับประเทศ ในที่นี้จะนำเสนอผลการวิจัยครอบคลุมแนวคิดและการดำเนินงานเพื่อการพึ่งตนเองทั้งในภาคประชาชน หน่วยงานเอกชน หน่วยงานของรัฐ สถาบันศาสนา และนักวิชาการ เพื่อศึกษาความเข้าใจอันหลากหลายเกี่ยวกับความหมายและวิธีการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเอง

พินิจ ลาภรณานนท์ (๒๕๒๗) ศึกษาเรื่อง “พระสงฆ์ในชนบทภาคอีสานกับการพัฒนาตามหลักการพึ่งตนเอง” ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะกิจกรรมการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคอีสานมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การแก้ไขความทุกข์ยากของชาวชนบท แต่การดำเนิน โครงการของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังขาดการส่งเสริมการพึ่งตนเองของชาวชนบท โดยมีอุปสรรคคือ พระสงฆ์ส่วนใหญ่แสดงบทบาทในฐานะผู้นำการพัฒนา ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองน้อยมาก ดังนั้น แนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวชนบทภาคอีสาน คือ การสร้างเสริมให้ชาวชนบทภาคอีสานสามารถพึ่งตนเองทางการพัฒนาได้ ด้วยการพัฒนาจิตสำนึกทางการพัฒนาตนเอง พร้อมทั้งการให้ข่าวสารความรู้ที่จะเป็นประโยชน์เพื่อให้ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และพระสงฆ์เข้าใจหลักการพัฒนา รวมทั้งส่งเสริมกิจกรรมการพัฒนาที่สนับสนุนพฤติกรรมมีส่วนร่วมของชาวบ้านทุกขั้นตอนของการพัฒนา ตลอดจนการให้ความสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นต่อการพัฒนาตามความต้องการของชาวบ้าน มิใช่จากการตัดสินใจของผู้บังคับบัญชาหรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ

พิเชียน ลิ้มปีหวังอยู่ (๒๕๓๑) ศึกษาเรื่อง “การพึ่งตนเองของประชาชนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: ศึกษาเฉพาะกรณีโรงงานหลวงอาหารสำเร็จรูป อำเภอละหานทราย จังหวัดบุรีรัมย์” ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยจำแนกปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการพึ่งตนเองเป็น ๔ ปัจจัย คือ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ปัจจัยทางจิตวิทยา และปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของโครงการสามารถพัฒนาชาวบ้านในด้านการเพิ่มรายได้ ฐานะความเป็นอยู่ ปัจจัยพื้นฐาน ความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรการรับข้อมูลข่าวสาร คุณสมบัติของผู้ผลิต และการปรับประสานกับวิทยาการใหม่ ๆ ชาวบ้านมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น อย่างไรก็ตาม โครงการยังไม่ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดการมีส่วนร่วม และรู้จักการแก้ปัญหาพร้อมกันอย่างจริงจัง ไม่ได้ทำให้ชาวบ้านมีความรับผิดชอบมากขึ้นหรือความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือ และความพอใจและภูมิใจในตนเอง อีกทั้งไม่ได้ทำให้เกิดสถาบันใน

การแก้ปัญหาาร่วมกัน จึงสรุปได้ว่า โครงการมีส่วนทำให้เกิดปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านมากขึ้นระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เพียงพอต่อการทำให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (๒๕๓๑; สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุริชัย หวันแก้ว, ๒๕๓๐) รายงานการศึกษาเอกสาร “ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชนบทไทย” ต่อ คณะกรรมการวิจัย “การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชนบทไทย” สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สรุปได้ว่า ตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดความสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านสังคมและวัฒนธรรมมี ๖ ตัวแปร คือ ประชากร ผู้นำ การศึกษา การติดต่อสื่อสาร องค์กรสังคม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และความช่วยเหลือจากภายนอก

การวิจัยของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยในเรื่องการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยนี้ ใช้เวลาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๓๖ ผลการวิจัยมี ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นองค์ความรู้ และส่วนที่เป็นกระบวนการ ในส่วนขององค์ความรู้ มี ๕ ประการที่จะช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ คือ ประการแรกคือตัวแบบ TERMS (การพึ่งตนเองในด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรม) ประการที่ ๒ คือ ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ระหว่างปัจจัยทั้ง ๕ ด้านนั้น ประการที่ ๓ คือ จิตความสามารถของชุมชนในการดำรงความสมดุลระหว่างปัจจัยทั้ง ๕ ด้านนั้น ประกอบด้วย ความสมดุล ความสามารถในการจัดการ และ เครือข่าย (BAN = Balance, Ability, Network) องค์ความรู้ประการที่ ๔ สำหรับการพึ่งตนเองคือ การมีส่วนร่วม การกระทำ และการวิจัย (PAR = Participatory Action Research) และองค์ความรู้ประการสุดท้ายคือ การใช้ปรัชญาตะวันออกเพื่อการพึ่งตนเองและใช้ปรัชญาตะวันตกเพื่อการพัฒนา ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีความสมดุล สำหรับข้อค้นพบจากการวิจัยในส่วนที่เป็นกระบวนการนั้นมี ๓ กระบวนการ ได้แก่ กระบวนการ PAR กระบวนการ BAN และกระบวนการขัดเกลาทางสังคมใหม่ (Resocialization) เป็นการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจต่อกันเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อกันและช่วยให้งานดำเนินไปด้วยดี

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (๒๕๓๘) ได้เสนอ “กลยุทธ์การพึ่งตนเอง” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เรื่อง “การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท” กลยุทธ์การพึ่งตนเองประกอบด้วย

๑. การรวมกลุ่มพึ่งตนเอง เพื่อผนึกกำลังของคนในหมู่บ้านเพื่อดำเนินงานต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

๒. การสร้างฐานข้อมูลหมู่บ้าน เพื่อให้คนในหมู่บ้านได้เรียนรู้และใช้ประโยชน์ คนภายนอกหมู่บ้านก็ได้รู้จักและหาทางช่วยเหลือได้เหมาะสมกับสภาพหมู่บ้าน ประเภทข้อมูลหมู่บ้านมี ๕ กลุ่ม คือ ข้อมูลทั่วไป ข้อมูลทรัพยากร ข้อมูลเศรษฐกิจ ข้อมูลสังคม และข้อมูลการบริหารและการเมือง

๓. การวิเคราะห์หมู่บ้าน เพื่อให้คนในหมู่บ้านเข้าใจหมู่บ้านของตนชัดเจนขึ้น ประเด็นที่ควรวิเคราะห์ มี ๖ ประเด็น คือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจคน สังคม และ ประมวลสรุป

๔. การวางแผนกลยุทธ์ของหมู่บ้าน เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาหมู่บ้านใน ๕ ประเด็นที่ได้วิเคราะห์ร่วมกันแล้ว

๕. การมีเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและช่วยเหลือกัน เครือข่ายมี ๕ ระดับ คือ บุคคล หมู่บ้าน องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรธุรกิจ

ทวีป แก้วคง (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง “ความเป็นไปได้ในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองในอำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา” พบว่า ในชุมชนกรณีตัวอย่าง ๔ ชุมชนในอำเภอจะนะ ปัจจัยที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้มแข็ง มี ๒ ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายในชุมชน และ ปัจจัยด้านการจัดการ ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การมีทรัพยากรธรรมชาติที่เพียงพอ ส่วนการมีเทคโนโลยีของชุมชนและการมีเศรษฐกิจที่เน้นการพอกินพอใช้นั้น ไม่สามารถชี้ชัดได้ว่ามีอิทธิพลในการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจของชุมชน ส่วนปัจจัยด้านการจัดการ ได้แก่ ผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และความสามารถในการจัดการตนเอง มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งของระบบเศรษฐกิจชุมชน ส่วนการสร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอกไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จ แต่พบว่าองค์กรภายนอกเข้ามาร่วมงานกับกลุ่มเมื่อกลุ่มประสบความสำเร็จระดับหนึ่งแล้ว

อัครพล วรรณสุทธะ (๒๕๔๑) ศึกษาเรื่อง “ภาวะผู้นำในการเสริมสร้างความเข้มแข็งเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีเปรียบเทียบบ้านศิลาวิเศษกับบ้านถิ่นสำราญ อ.พิบูลมังสาหาร จ.อุบลราชธานี” พบว่า ผู้นำชุมชนที่ใช้ภาวะผู้นำแบบประชาธิปไตยประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ภาวะผู้นำแบบประชาธิปไตยประกอบด้วยคุณธรรมในการปกครอง การใช้หลักสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และการมีส่วนร่วม ยึดกฎระเบียบในการทำงาน บริหารงานด้วยหลักเหตุผล รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และมีความสามารถในการบริหาร

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการพึ่งตนเองดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาลักษณะการพึ่งตนเองของชาวอโศก จากปัจจัย ๗ ประการที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ ตามผลการวิจัยของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ และสุริชัย หวันแก้ว (๒๕๓๐) เนื่องจากตัวแปรหรือปัจจัยดังกล่าวครอบคลุมองค์ประกอบทุกส่วนของชุมชนทั้งตัวบุคคลแต่ละคน ผู้นำ และองค์กรชุมชนรวมไปถึงองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับภายนอกชุมชน ได้แก่ การศึกษา การสื่อสาร และความช่วยเหลือจากภายนอก องค์ประกอบเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องมือในการสร้างเสริมและพัฒนาปัจจัยอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือเทคโนโลยี และที่สำคัญคือผลการวิจัยดังกล่าวเป็นผลจากการวิเคราะห์เอกสาร โดยพิศดารและผ่านการศึกษาภาคสนามในชุมชนชนบทของไทยแล้ว จึงน่าเชื่อถือได้ว่าเป็นตัวแปรที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาสังคมไทย ตัวแปรหรือปัจจัย ๗ ประการ

นั้นได้แก่ ประชากร ผู้นำ การศึกษา การสื่อสาร องค์การสังคม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และ ความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (๒๕๓๑; สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุริชัย หวันแก้ว, ๒๕๓๐) ให้ความหมายของแต่ละปัจจัยไว้ดังนี้

ประชากร หมายถึง ขนาดประชากร ชุมชนที่พึ่งตนเองได้จะมีประชากรมากพอที่จะเป็น แรงงานผลิตสินค้า ช่วยเหลืองานบ้าน งานเลี้ยงดูเด็กและคนแก่ และเป็นผู้ซื้อในระยะต้น สำหรับ แต่ละคนนั้น ถ้าค้ำอยู่ด้วยวัยแรงงานซึ่งเป็นผู้ผลิต ผู้ทำงานให้ครอบครัวและชุมชน ชุมชนที่มี ประชากรวัยแรงงานมากย่อมมีโอกาสพึ่งตนเองได้มาก อีกสิ่งหนึ่งที่ช่วยให้พึ่งตนเองได้คือลักษณะ ของปัจเจกชน เช่น ความขยันหมั่นเพียร อดทนต่อความยากลำบาก กล้าหาญที่จะกระทำสิ่งที่ถูกต้อง ประหยัด มีวินัย ซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

ผู้นำ มีความสำคัญต่อการพึ่งตนเองของชุมชนมาก เพราะแม้จะมีคนที่มีคุณภาพจำนวนมาก เพียงใด หากไม่มีผู้นำที่มีคุณภาพและคุณธรรมแล้ว ชุมชนก็ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และการมีผู้นำ สาขาต่าง ๆ มากก็จะช่วยชุมชนมากยิ่งขึ้นหากผู้นำเหล่านั้นประสานร่วมมือกัน ผู้นำชุมชนมีหลาย ประเภท มีทั้งผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำแต่งตั้ง โดยทางราชการ ผู้นำทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม เช่น พระภิกษุ ครู ผู้นำบุรุษ ผู้นำสตรี ผู้นำกลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มนันทนาการ มีทั้งผู้นำ เดี่ยวและคณะผู้นำ ซึ่งอาจประสบความสำเร็จได้ทั้งสองแบบ แต่คณะผู้นำมีความเป็น ไปได้มากกว่า เพราะคณะผู้นำทำงานต่อเนื่อง ได้นาน ทำให้ชุมชนมีความต่อเนื่องของการพึ่งตนเองด้วย นอกจากนี้ ลักษณะของผู้นำชุมชนก็มีความสำคัญต่อความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน เพราะจะทำให้ ได้รับความศรัทธายอมรับและความร่วมมือในชุมชน ลักษณะผู้นำที่ดี ได้แก่ ความเสียสละ มีความรู้ และประสบการณ์ ขยัน อดทน ทำงานจริงจังและต่อเนื่อง มีวิสัยทัศน์ มนุษยสัมพันธ์ดี ใช้หลัก ประชาธิปไตยในการดำเนินงาน มีเมตตากรุณา ขยัน ยุติธรรม ซื่อสัตย์ เป็นต้น

การศึกษา เป็นตัวเสริมกำลังให้ประชากร ผู้นำ และองค์การสังคม ทั้งการศึกษาในระบบ โรงเรียนและการศึกษานอกระบบ โรงเรียนต่างก็มีความสำคัญต่อการพึ่งตนเองของชุมชน สำหรับ การศึกษาในระบบ จะต้องบริการทั่วถึง มีคุณภาพ และตรงตามความต้องการหรือเหมาะสมกับ สภาพท้องที่ แต่ตามความเป็นจริงระบบการศึกษาของรัฐยังบกพร่องอยู่ การศึกษานอกระบบจึงมี บทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน เช่น การให้ความรู้ความชำนาญในวิชาชีพ การดูแลรักษาสุขภาพ อนามัย การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมที่มีประ โยชน์ต่อการดำรงชีวิต ในสังคมสมัยใหม่

การสื่อสาร เป็นเครื่องมือเสริมบทบาทของปัจจัยอื่น ๆ เช่น การให้ข่าวสารเกี่ยวกับอาชีพ ข่าวสารการเมือง และข้อมูลความรู้ที่จะช่วยในการพัฒนาประชากร ผู้นำ และองค์การสังคม สื่อ เป็นเครื่องมือนำข่าวสารความรู้จากภายนอกชุมชน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ชุมชนที่ พึ่งตนเองได้มักจะมีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชน และระหว่างชุมชนมากกว่าชุมชนที่ พึ่งตนเองไม่ได้หรือพึ่งได้น้อย

องค์การสังคม เป็นฐานสร้างความเข้มแข็งให้ปัจจัยอื่น คือ ผู้นำ การศึกษา การสื่อสาร และ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ชุมชนที่พึ่งตนเอง ได้มีแนวโน้มที่จะมีกลุ่มหรือองค์การสังคมจำนวนมาก ในแต่ละองค์การนอกจากจะมีสมาชิกเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว ยังต้องมีผู้นำของแต่ละองค์การด้วย ยิ่งกว่านั้นองค์การสังคมของชุมชนที่พึ่งตนเองได้ยังมีลักษณะเป็นปึกแผ่นแน่นเหนียว สมาชิกรักใคร่กลมเกลียวช่วยเหลือกัน พร้อมเพรียงกันก้าวไปสู่นาคต ฝ่าฟันอุปสรรคความทุกข์ยาก ร่วมกัน ทั้งนี้จำเป็นต้องมีการให้การศึกษา มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิด ทำให้มีความรู้ความชำนาญที่จำเป็น มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องสำหรับการตัดสินใจ

ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ปัจจัยนี้มีความเป็นนามธรรม มองไม่เห็นด้วยตา แต่รู้สึกได้ด้วยจิต อย่างไรก็ตามสภาพที่ปรากฏเป็นรูปธรรมบางอย่างก็เป็นตัวบ่งชี้ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมได้ เช่น การมีกิจกรรมร่วมกันบ่อย ๆ ด้วยความราบรื่น ความสามัคคีในชุมชน การมีจิตอาสาสมัครร่วมทำ การมีปริมาณคนถือศีลกินเจเป็นจำนวนมาก เป็นต้น แต่ละหมู่บ้านมีวิธีการสร้างความเป็นปึกแผ่นต่าง ๆ กัน บางแห่งเป็นขบวนการศาสนา บางแห่งอาศัยสถาบันสังคม คือ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษา (บ้าน วัด โรงเรียน = บวร) บางแห่งใช้กระบวนการจัดการ เช่น หมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) ใช้ความเป็นระบบและระเบียบวินัย คล้ายทหาร

ความช่วยเหลือจากภายนอก ชุมชนที่พึ่งตนเองได้มักจะได้รับความช่วยเหลือจากผู้ให้อย่างขาดตอน กล่าวคือ บริหารสิ่งที่ได้รับความช่วยเหลือเอง ผู้ให้ไม่มีอำนาจเหนือการตัดสินใจของชุมชน รูปแบบความช่วยเหลือมีทั้งที่เป็นวัสดุ เงิน แรงงาน คำปรึกษาด้านวิชาการหรือด้านการบริหาร และความรู้ ข่าวสาร ส่วนผู้ให้ความช่วยเหลือ หมายถึง เมืองหรือชนบทใด ๆ ราชการหรือเอกชน องค์การประชาชน หน่วยงานเอกชน ภาคธุรกิจ ล้วนถือเป็นภายนอกทั้งสิ้น

คำอธิบายความหมายและสาระของปัจจัยทั้ง ๗ ประการนั้นแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังชี้ชัดถึงบทบาทของการศึกษานอกโรงเรียนในการพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง โดยอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ทั้ง ๖ ประการ คือ ประชากร ผู้นำ การสื่อสาร องค์การทางสังคม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และความช่วยเหลือจากภายนอก สนับสนุนให้การจัดการศึกษานอกโรงเรียนมีความเหมาะสมกับสภาพของชุมชน และสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกชุมชน งานวิจัยนี้จึงมีการศึกษาข้อมูลชุมชนอันจำเป็นสำหรับการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของชุมชน ในบทที่ ๔ จะเป็นรายงานการศึกษารวมชนชาวอโศกจากภาคสนาม สำหรับบทนี้จะเป็นการศึกษาจากเอกสารและงานวิจัย

ค. ชาวอโศก

สำหรับการศึกษาชุมชนชาวอโศกจะนำเสนอข้อมูลทั้งจากเอกสารและงานวิจัยไปพร้อมกัน ใน ๓ ประเด็น คือ แนวคิดของสมณะโพธิรักษ์ ความเชื่อและหลักปฏิบัติของชาวอโศก และ บทบาทของชาวอโศกในสังคมไทย

๑. แนวคิดของสมณะโพธิรักษ์

สมณะโพธิรักษ์ อุปสมบทเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๑๓ ขณะอายุ ๓๖ ปี ที่วัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ มีฉายาว่า “พระโพธิรักษ์จิโต” เรียกกันโดยทั่วไปว่า “พระโพธิรักษ์” ต่อมาเป็นผู้ศรัทธาศึกษาปฏิบัติธรรมและออกบวช จนกระทั่งเกิดเป็นกลุ่ม “ชาวอโศก” ขึ้น เน้นการถือศีล บริโภคให้น้อยลง รักสันโดษ ซึ่งทั้งพระและฆราวาสสามารถยึดถือปฏิบัติตามใจสมัคร โดยที่ฆราวาสก็ยังสามารถดำเนินชีวิตประจำวันร่วมกับสมาชิกในสังคมได้ ชาวอโศกประสบความสำเร็จในการเผยแพร่อุดมการณ์ของตนก็เนื่องจาก

๑. พระชาวอโศกเคร่งครัดในศีลและปฏิบัติได้จริง โดยเฉพาะการไม่อำพรางในการบรรลุลหกรรม ทำให้การสอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. ชาวอโศกกล้าพูดความจริง กล้าขัดใจและขัดกิเลสของญาติโยม ไม่เรียไรไม่รับเงิน ไม่สนับสนุนเครื่องานวิชาทุกรูปแบบ

๓. พระชาวอโศกมีความจริงใจในการออกบวช กล้าเสียสละความสุขส่วนตัวคนเพื่อประโยชน์ผู้อื่นอย่างแท้จริง

พระโพธิรักษ์ตีความคำสอนในลักษณะที่ไม่สอดคล้องกับการตีความที่เคยมีอยู่เดิม และมีข้อปฏิบัติหรือการถือศีลแตกต่างจากพระภิกษุทั่วไป จนนำไปสู่ความขัดแย้งถึงขั้นมหาเถรสมาคมมีคำสั่งให้สละสมณเพศ (จินดา จันทร์แก้ว, ๒๕๑๕: ๑๒๑; คณิงนิศย์ จันทบุตร, ๒๕๓๒: ๑๔๕; ภัทรพร สิริกาญจน, ๒๕๔๐: ๓, ๑๐๕; อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๓๕: ๖๕๘-๘) แต่พระโพธิรักษ์ไม่ยอมลาสิกขาเนื่องจากเชื่อมั่นว่าตนเองมิได้ประพฤติดิศดพระธรรมวินัยและไม่ได้มีจิตทรพลดปรารถนาจะออกจากสมณเพศ พระโพธิรักษ์ประนีประนอมโดยเปลี่ยนคำเรียกตนเองจาก “พระ” เป็น “สมณะ” และเปลี่ยนการนุ่งห่มให้ต่างจากพระภิกษุทั่วไป อย่างไรก็ตาม สมณะโพธิรักษ์ถูกดำเนินคดีเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๒ และศาลตัดสินเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๘ ว่ามีความผิดตามฟ้อง คือ ยังไม่ได้ลาสิกขา

ผลการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับชาวอโศกแสดงให้เห็นแนวคิดสำคัญของสมณะโพธิรักษ์ดังนี้ คือ

๑. คำสอนในพระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่สามารถนำมาปฏิบัติจริงได้โดยไม่มีข้อจำกัดในเรื่องยุคสมัย เช่น ในงานวิจัยเรื่อง “ชุมชนปฐมอโศก: การศึกษาพุทธยูโทเปีย” สมบัติ จันทร์วงศ์

(๒๕๓๒: ๕-๔๐, ๔๒) ยกตัวอย่างการอธิบายเรื่อง “มิจฉาชีพ ๕” ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ ข้อ ๒๗๕ ว่า มิจฉาอาชีพะ ได้แก่ การ โกง การล่อลวง การตลบตะแลง การยอมมอบตนในทางผิด และการเอาลาภต่อลาภ การเอาลาภต่อลาภนั้นสมณะโพธิรักษ์อธิบายรวมถึงการรับสิ่งแลกเปลี่ยนตอบแทนเช่นเงินทอง ซึ่งบุคคลทั่วไปถือว่าเป็นอาชีพสุจริต คนวัดชาวอโศกจึงทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนเพื่อความบริสุทธิ์ในการประกอบสัมมาชีพ (Feungfusakul, ๑๕๕๓: ๕๓)

๒. คำสอนในพระไตรปิฎกเป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้ในทุกขณะของการดำรงชีวิตประจำวัน (กิตติกร สุนทรานุรักษ์, ๒๕๔๓; ภัทรพร สิริกาญจนนา, ๒๕๔๐: ๓๘; Feungfusakul, ๑๕๕๓) ในงานวิจัยเรื่อง “Buddhist Reform Movements in Contemporary Thai Urban Context: Thammakai and Santi Asok” อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (Feungfusakul, ๑๕๕๓: ๑๕๒-๑๕๓) อธิบายการปฏิบัติธรรมของชาวอโศกว่า เป็นการสละความสุขส่วนตัว (Self-Denial) โดยการตรวจสอบรายละเอียดของความเปลี่ยนแปลงในจิตใจ ความรู้สึก และความต้องการที่เกิดขึ้นในทุกอิริยาบถ และเอาชนะกิเลสเหล่านั้นทันที

๓. หม่กลุ่มมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรม (ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๓๖; ภัทรพร สิริกาญจนนา, ๒๕๔๐: ๓๘; สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๒: ๘๔-๘๕; อัคริ ศิริทราชัยกุล, ๒๕๓๐; Feungfusakul, ๑๕๕๓: ๑๕๑-๑๕๒) อัคริ ศิริทราชัยกุล พบว่า ชาวอโศกมีความยึดมั่นผูกพันสูงทั้งต่อความสำนึกและความสืบเนื่องของระบบ ต่อความยึดเหนี่ยวของกลุ่ม และต่อการควบคุมหรือบรรทัดฐาน สอดคล้องกับธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ที่พบว่าสังคมชาวอโศกมีความเป็นสังคมมวลชนสูงมาก สมาชิกชุมชนอยู่ร่วมกันด้วยสามัญสำนึกและความผูกพันทางใจ เห็นความสำคัญของการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ส่วนอภิญญา เฟื่องฟูสกุล พบว่า หม่กลุ่มมีส่วนช่วยในการปฏิบัติธรรมตาม “ระบบขัดเกลา”

๔. ศาสนามีขึ้นเพื่อประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมและเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบสังคมมนุษย์ (สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๒: ๕๘) การดำเนินกิจกรรมทุกด้านในชุมชนชาวอโศกจึงเป็นไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งชาวอโศกเรียกว่า “ระบบบุญนิยม” (ศูนย์ข้อมูลองค์การบุญนิยม, ๒๕๔๖)

“ระบบบุญนิยม” เป็นพัฒนาการมาจากทฤษฎีกำไร-ขาดทุนของอารยชนแท้ (๒๕๒๗) ของสมณะโพธิรักษ์ ซึ่งมีสาระสำคัญว่า การรับผลประโยชน์เกินค่าแท้จริงที่ตนกระทำ ถือว่า “ขาดทุน” สำหรับอารยชน สิ่งที่ได้รับเกินมาเหมือนกับเป็นหนี้สินที่ยืมเข้ามา ซึ่งจะต้องชดใช้คืนตามกฎแห่งกรรม และการกระทำสิ่งใด ๆ ด้วยความเสียสละ โดยไม่รับสิ่งใดตอบแทนหรือรับมาต่ำกว่าค่าแท้จริงที่ตนกระทำ นับว่าเป็น “กำไร” สำหรับอารยชน สิ่งที่เสียสละไปเท่ากับว่าฝากไว้ในโลกนี้ และจะได้รับคืนแน่นอนตามกฎแห่งกรรมเช่นกัน การปฏิบัติตามทฤษฎีนี้กระทำได้อย่างไร จะเห็นได้จากผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและหลักปฏิบัติของชาวอโศก

๒. ความเชื่อและการปฏิบัติของชาวโศก

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับชาวโศก พบว่าความเชื่อและการปฏิบัติของชาวโศกสอดคล้องกับความเชื่อทางศาสนาดั้งเดิมของคนไทยทั่วไป เช่น ความเชื่อเรื่องบาป-บุญ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม หรือแม้แต่ความเชื่อในเรื่องการบรรลุนิพพาน ต่างกันก็แต่ที่ชาวโศกนำเรื่องเหล่านี้มาอธิบายให้สอดคล้องกับยุคสมัย และแรงจูงใจให้มีการปฏิบัติให้เกิดผลจริงแก่ตนและสังคมส่วนรวม ในขณะที่ “คนรุ่นใหม่จำนวนมากกำลังกลางแกลงใจในเรื่องบุญ-บาป หรือเรื่องความชั่วความดี อันเป็นความสั่นคลอนทางจริยธรรมที่มีความหมายอย่างมากสำหรับมนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคม” (สมบัติ จันทรวงศ์, ๒๕๓๒: ๔๒) ข้อสรุปเกี่ยวกับความเชื่อและการปฏิบัติของชาวโศกมีดังนี้

๒.๑ ความเชื่อ

มนุษย์ทุกคนมีความเชื่อพื้นฐานที่ได้รับจากการกล่อมเกลาทางสังคม (Socialization) เช่น ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติและความเชื่อเรื่องบุญบาปมีในสังคมไทย จึงเป็นเรื่องยากที่จะเปลี่ยนแปลงความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ชาวโศกก็ยังคงมีความเชื่อเหล่านี้ แต่เป็นความเชื่อที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่ออำนาจในตน กล่าวคือ ทุกคนสามารถสร้างอำนาจเหนือธรรมชาติและสร้างบุญบาปมีขึ้นได้ในชาตินี้ เมื่ออำนาจเหนือธรรมชาติหมายถึงอำนาจเหนือกิเลสและบุญบาปมีได้มาจากการเสียสละ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลปฏิบัติพัฒนาตนให้เป็นอารยชนได้ตามลำดับ การบรรลุนิพพานเป็นอารยชนนั่นเองที่เป็นหลักการสำคัญของชาวโศก (สมบัติ จันทรวงศ์, ๒๕๓๒: ๓๓)

๒.๑.๑ การบรรลุนิพพาน หรือ การพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นพระอาริยะ สำหรับชาวโศกหมายถึงการปลดปล่อยตนเองจากอำนาจของกิเลส ซึ่งทุกคนสามารถกระทำได้ โดยอาศัยการดำรงชีวิตสันโดษ (Asceticism Life) หรือการเว้นขาดจากกามสุข (Self-Denial, Denial of Worldly Desires) ด้วยการถือศีลปฏิบัติธรรม แต่ละคนจะประเมินระดับจิตวิญญาณของตนเอง และหม่กลุ่มเป็นผู้ช่วยขัดเกลา (Feungfusakul, ๑๙๕๓: ๑๔๕-๑๕๐; Lear, ๑๙๕๕: ๑๒๕, ๑๕๕) ในการใช้ชีวิตสันโดษ ชาวโศกพยายามมุ่งเข้าหาสาระของชีวิต แม้แต่ปัจจัยที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตก็ยังไม่อาจตัดทอนให้อยู่ในระดับที่จำเป็นจริง ๆ เพราะการรู้จักบริโภคน้อยอย่างถูกต้อง จะช่วยลดละกิเลสตัณหาอุปาทานให้น้อยลงได้ (สมบัติ จันทรวงศ์, ๒๕๓๒: ๓๘)

๒.๑.๒ บาป-บุญ ตามความเข้าใจของชาวโศก “บุญ” คือการได้ให้ ได้บริจาคออกไปจากตัว การทำความดี การช่วยเหลือผู้อื่น การเสียสละ ส่วน “บาป” นั่นคือการเอา การรับเข้ามาสู่ตัวเอง สำหรับชาวโศก การเสียสละอย่างรู้ ๆ ด้วยความเต็มใจนั้นเป็นความฉลาด

ยิ่งกว่าความฉลาดของคนที่เขาเปรียบผู้อื่น (จรัสเรือง ศิริวัฒน์รักษ์, ๒๕๔๒: ๘๑-๘๘; สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๒: ๔๐-๔๕; Mackenzie, ๒๐๐๑: ๑๔๖)

๒.๑.๓ กฎแห่งกรรม ชาวอโศกเน้นการสร้างกรรมใหม่ที่เป็น “บุญ” แทน การเน้นที่การอธิบายผลที่ปรากฏในชาตินี้ว่าเป็นเพราะกรรมเก่าที่ได้กระทำมา เช่น ในกรณีของการ ใช้แรงงาน ชาวอโศกยินดีที่จะเป็นผู้ถูกกินแรงหรือผู้เสียเปรียบ โดยถือว่าเป็นการสละแรงงาน ให้แก่โลก เป็นกำไรของอารยชน และเป็นการชดเชยสิ่งที่ต้องการจะได้เข้าจัน ไปเป็นผู้กินแรงหรือ ผู้ได้เปรียบ (สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๒: ๔๕) ชาวอโศกอธิบายความเชื่อเรื่องกรรม ตามคำสอน เรื่องสัทธา ๔ ประกอบด้วย กัมมสัทธา (เชื่อในการกระทำของคนทั้งกายกรรม วจีกรรม และ มโนกรรม) วิปากสัทธา (ความ เชื่อในผลแห่งการกระทำ) กัมมัสสกตา (ความเชื่อในความเป็น เจ้าของกรรมที่ผู้กระทำจะต้องรับผิดชอบ สัทธา) และตถาคตโพธิสัทธา (ความเชื่อในการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า) และคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า กัมมัสสโกมหิ (คนเป็นเจ้าของกรรม) กัมมททายาโท (คนเป็นทนายทของกรรม) กัมม โยนิ (คนมีกรรมเป็นกำเนิด) กัมมพันธู (คนมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์) และกัมมปฏิสรโณ (คนมีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย) (จรัสเรือง ศิริวัฒน์รักษ์, ๒๕๔๒: ๘๑-๘๘) สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะเด่นของชาวอโศกที่สามารถนำทฤษฎีคือคำสอนในพระไตรปิฎกมาสู่ ภาคปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวัน

๒.๒ การปฏิบัติ

ชาวอโศกมีหลักปฏิบัติ ๕ หมวด (กิตติกร สุนทรานุรักษ์, ๒๕๔๓; จรัสเรือง ศิริวัฒน์รักษ์, ๒๕๔๒; เรวดี ดันนุกิจ, ๒๕๔๓; สมณะโพธิรักษ์, ๒๕๔๕; สมหมาย สาททรัพย์, ๒๕๔๒; สุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง, ๒๕๓๑) คือ

๒.๒.๑ คีต

๒.๒.๒ อปินณกปฏิบัติ ๓

๒.๒.๓ มรรค ๘

๒.๒.๔ วรรณะ ๕

๒.๒.๕ สาราณียธรรม ๖

คีต คือวัตรที่ดั่งงาม หรือความประพฤติเป็นอยู่ที่ดั่งงาม เป็นธรรมชาติอันดีบุรุษ ฟังทรงไว้ เป็นพื้นฐานสำหรับพุทธบริษัท อุบาสกอุบาสิกาฟังปฏิบัติคีต ๕ หรือคีต ๘ สามเณร มีคีต ๑๐ และสมณะมีจุตคีต มัชฌิมคีต มหาคีต *

* ดูรายละเอียดในภาคผนวก ง

อปฺปนคคปฏิปทา ๓ ได้แก่ อินทริยสังวร (การระวังความรู้สึกทางอินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้เกิดอกุศลครอบงำจิต) โภชนมัตตัญญุตตา (การประมาณในการบริโภค) ชาคริยานุโยคะ (การมีจิตตั้งมั่นอยู่เสมอ ไม่เห็นแก่นอน)

มรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ (ความเห็นถูกต้อง) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริถูกต้อง) สัมมาวาจา (การกล่าวถ้อยคำถูกต้อง) สัมมากัมมันตะ (การประกอบกิจการงานถูกต้อง) สัมมาอาชีวะ (การประกอบอาชีพถูกต้อง) สัมมาวายามะ (ความเพียรถูกต้อง) สัมมาสติ (การระลึก รู้ตัวถูกต้อง) และสัมมาสมาธิ (ความมีจิตตั้งมั่นถูกต้อง) ในข้อสัมมาอาชีวะนั้น ชาวอโศกเน้นการละเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ๕ คือ กุหนา (การโกง) ลปนา (การล่อลวง) เนมิตตคคา (การตลบตะแลง) นิปเปสิคคา (การยอมมอบคนในทางผิด) และลาเภณ ลากัง นิชิคิงสนคคา (การเอาลาภต่อลาภ) นอกจากนี้ยังนำคำสอนเรื่อง “มิจฉาวิชชา” มาปฏิบัติในการประกอบอาชีพค้าขายอีกด้วย กล่าวคือ เว้นจากสัจฉวิชชา (การค้าขายอาวธ) สัจฉวิชชา (การค้าขายสัตว์เป็น) มังสวิชชา (การค้าขายเนื้อสัตว์) มัชชวิชชา (การค้าขายสิ่งที่มีอมเมาทั้งทางร่างกายและจิตใจ) และวิสววิชชา (การค้าขายสินค้าที่เป็นพิษทั้งแก่ร่างกายและจิตใจ)

วรรณะ ๕ ได้แก่ สุภโร (เลี้ยงง่าย ใช้ชีวิตเรียบง่าย) สุโปสะ (บำรุงง่าย สอนง่าย พร้อมที่จะพัฒนาตนเอง) อปฺปิจจะ (มักน้อย มีความปรารถนาน้อย) สันตญฺฐิ (มีใจพอ ยินดีในสิ่งที่ได้ที่เป็นอยู่) สัลลจะ (มีการขัดเกลาจิตใจของตนเองและผู้อื่น) รุตะ (มีศีลเคร่ง) ปาสาทิกะ (มีอาการนำเลื่อมใส) อปฺปิจจะ (ไม่สะสมกอบโกย) วิริยารัมภะ (ขยัน)

สาราณียธรรม ๖ ได้แก่ เมตตาคายกรรม (การปฏิบัติต่อกันด้วยเมตตา) เมตตาวจีกรรม (การกล่าวถ้อยคำแก่กันด้วยเมตตา) เมตตามโนกรรม (การระลึกถึงกันด้วยเมตตา) สาธารณ โภคิ (การบริโภคใช้สอยร่วมกันเป็นส่วนกลาง) สีลสามัญญุตตา (การมีความประพฤติ สอดคล้องเสมอสมานกัน) ทิฎฐิสามัญญุตตา (การมีความเห็นสอดคล้องเสมอสมานกัน) สาราณียธรรมนี้ทำให้เกิดคุณธรรม ๑๖ ประการในสังคัม คือ สาราณียะ (ความระลึกถึงกัน) ปิยกระณะ (ความรักกัน) คุรุกระณะ (ความเคารพกัน) สังคหะ (ความเกื้อกูลช่วยเหลือกัน) อวิวาทะ (ความไม่วิวาทกัน) สามัคคียะ (ความพร้อมเพรียงกัน) และเอกัภวาจะ (ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน)

ดังได้กล่าวแล้วว่าความเชื่อของชาวอโศกไม่แตกต่างจากความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวไทยโดยทั่วไป แต่ทว่าสิ่งที่ต่างออกไปคือการที่ชาวอโศกสามารถแปรความเชื่อมาสู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยนำคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั่นเองมาเป็นหลักปฏิบัติ ผลจากการปฏิบัติทำให้ชาวอโศกสามารถสร้างชุมชนชาวพุทธที่มีบทบาทต่อสังคมไทยในหลายด้านภายใต้ “ระบบบุญนิยม”

๓. บทบาทของชาวโศกในสังคมไทย

ชาวโศกมีบทบาทในสังคมไทยเพิ่มขึ้นตลอดระยะเวลากว่า ๓๐ ปี นับตั้งแต่สมณะโพธิรักษ์อุปสมบทเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๓ ทั้งนี้เป็นเพราะความสามารถในการใช้สื่อเผยแพร่แนวคิดและการปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายธรรม การพิมพ์เอกสารประกอบการบรรยาย เทป* หนังสือ สิ่งพิมพ์ที่ออกต่อเนื่อง นิทรรศการ ภาพยนตร์ ภาพนิ่ง (สไลด์) วิทยุทัศน์ คอมแพ็คดิสก์ อินเทอร์เน็ต และวิทยุชุมชน (ศูนย์ข้อมูลองค์กรบุญนิยม, ๒๕๔๖) ผลของการเผยแพร่ทำให้มีผู้ปฏิบัติตามมากขึ้นตามกำลังของแต่ละคน นำไปสู่การสร้างงานที่เอื้อประโยชน์แก่สังคมมากขึ้น ด้วย เป็นต้นว่า การจำหน่ายอาหารมังสวิรัต การทำกิจกรรมไร้สารพิษ การจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน การให้บริการด้านสุขภาพ และการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคของชาวโศกในสังคมไทยจึงแทรกตัวอยู่ในหลายระบบของสังคมไทย ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงบทบาทของชาวโศกในแต่ละระบบสังคม แต่จะสรุปรวมใน ๒ ประการ คือ บทบาทในการบริการสังคม และบทบาทในการเป็นสังคมตัวอย่าง

๓.๑ บทบาทในการบริการสังคมด้วยระบบบุญนิยม (กิตติกร สุนทรานุรักษ์, ๒๕๔๓; จรัสเรือง สิริวัฒน์รักษ์, ๒๕๔๒; กัทรพร สิริกาญจน, ๒๕๔๐; เรวดี ตันนุกิจ, ๒๕๔๓; สมบัติ จันทร์วงศ์, ๒๕๓๒; สมหมาย สาตทรัพย์, ๒๕๔๒; Feungfusakul, ๑๕๕๑; Lear, ๑๕๕๕; Mackenzie, ๒๐๐๑) ระบบบุญนิยมมีลักษณะ ๑๑ ประการ คือ

๓.๑.๑ ทวนกระแสกับทุนนิยม แต่ไม่ได้เป็นศัตรูกับทุนนิยม เพราะบุญนิยมมุ่ง “ให้” ส่วนทุนนิยมมุ่ง “เอา”

๓.๑.๒ มีคุณธรรมเข้าเขตโลกุตระ อยู่เหนือกิเลสได้

๓.๑.๓ ทำได้ยาก แต่แม้ยากก็ต้องทำ เพราะเป็นสิ่งที่ดีงาม

๓.๑.๔ เป็นไปได้ ไม่ใช่เรื่องเพ้อฝัน

๓.๑.๕ เป็นสังฆธรรมแท้สำหรับมนุษย์และสังคม

๓.๑.๖ กำไร คือ การให้ การเสียสละ

๓.๑.๗ เน้นสร้างคนให้มีคุณธรรมและฟื้นทุกข์จนประสบผลสำเร็จ เป็นเรื่องหลัก การสร้างรายได้ การสร้างวัตถุทรัพย์ หรือการสร้างวิชาการถือเป็นเรื่องรอง

๓.๑.๘ เข้าถึงสภาวะธรรมขั้นเปลี่ยนแปลงพัฒนาจิตวิญญาณ

๓.๑.๙ ความอุดมสมบูรณ์จะอยู่ที่ส่วนรวมหรือส่วนกลาง ไม่ใช่อยู่ที่ส่วนบุคคล

* ชาวโศกถอดเสียงคำว่า tape เป็นภาษาไทยว่า เทป เพื่อให้เสียงสั้นใกล้เคียงภาษาเดิม

๓.๑.๑๐ เชิญชวนให้มาพิสูจน์ได้ เช่นเดียวกับการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์

๓.๑.๑๑ จุดสัมบูรณ์ คือ อิศรเสรีภาพ ภราดรภาพ สันติภาพ สมรรถภาพ และบูรณภาพ

ด้วยหลักการเช่นนี้ การให้บริการสังคมไม่ว่าจะในลักษณะของการจำหน่ายสินค้า การรับจ้าง หรือการดำเนินงานในทุก ๆ ด้าน คือ ศาสนา การสื่อสาร การศึกษา กสิกรรม สุขภาพ ธุรกิจ อุตสาหกรรม การเมือง และสังคมสิ่งแวดล้อม ชาวอโศกมีระดับการรับค่าแลกเปลี่ยนตอบแทน ๔ ระดับ คือ ราคาต่ำกว่าราคาตลาด เท่าทุน ต่ำกว่าทุน และให้เปล่า สิ่งที่เป็นประโยชน์สำหรับชุมชนชาวอโศกอย่างยิ่งคือการที่ชาวอโศกจำนวนมากทำงานให้ส่วนกลางโดยไม่รับค่าตอบแทน ทำให้ประโยชน์หรือผลงานที่เกิดขึ้นนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่ส่วนรวมหรือส่วนกลาง ชุมชนชาวอโศกจึงมีทรัพยากรเพียงพอสำหรับการก่อกลสังคมนอกชุมชน และมีบทบาทในการเป็นสังคมตัวอย่างที่อาจถือเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาชุมชนอื่น ๆ ต่อไปด้วย

๓.๒ บทบาทในการเป็นสังคมตัวอย่าง จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวอโศกดังที่อ้างอิงในข้อ ๓.๑ แล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่าชุมชนชาวอโศกเป็นตัวอย่างของชุมชนพึ่งตนเองตามแนวพุทธที่มีจุดเด่นทั้งในด้านการอนุรักษ์วิถีชีวิตแบบไทยและการดำรงชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างเคร่งครัด ยกตัวอย่างเช่น การจัดการศึกษาของโรงเรียนในเครือสัมมาสิกขาของชาวอโศก ซึ่งภัทรพร สิริกาญจน (๒๕๔๐: ๑๒๓-๔) บรรยายไว้ว่า

เมื่อมีลูกหลานของชาวอโศกมาวัดมากขึ้น จึงคิดตั้งโรงเรียนขึ้นในชุมชนชาวอโศก ให้ชาวอโศกสอนเด็ก ๆ ตามหลักสูตรของระบบการศึกษานอกโรงเรียน ต่อมาก็ปรับปรุงจดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชนการกุศล ตามมาตรา ๑๕(๓) โดยใช้หลักสูตรสายสามัญผสมการศึกษานอกโรงเรียน ให้ชื่อว่า โรงเรียนสัมมาสิกขา มีคำขวัญประจำโรงเรียนว่า “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” ครูทุกคนไม่มีเงินเดือน ไม่เก็บค่าเล่าเรียน เปิดอุปกรณ์การเรียนและของใช้บางอย่างได้ฟรีจากโรงเรียน

โรงเรียนสัมมาสิกขากำหนดชุดม่อฮ่อม กางเกงแบบชาวนาสำหรับชาย และผ้าถุงสำหรับหญิง เป็นชุดนักเรียน ซึ่งเป็นแบบเดียวกับชุดผู้ปฏิบัติธรรมและชาวชนบทไทยส่วนใหญ่...

เป้าหมายของการศึกษาอันดับแรกก็คือการสร้างเสริมคุณธรรม สมณะ โภธิรักษ์ ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่าเป็นไปเพื่อให้มีคุณธรรมตามหลัก “ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา” กล่าวคือ “มีคุณธรรม” หมายถึง การศึกษาตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า คือหลักไตรสิกขาอันประกอบไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มี “ศีลเด่น” ส่วน “เป็นงาน” หมายถึง

รู้จักทำงานเป็น ขยันหมั่นเพียรในการทำงาน เช่น หุงข้าวเป็น เลี้ยงชีวิตเป็น อันเป็นผลมาจากการศึกษา และ “ชาญวิชา” คือรู้เรื่องวิชาการให้ทันโลก ช่วยตนเอง ช่วยสังคมได้

โรงเรียนสัมมาสิกขาพึ่งตนเองจากการที่ครูและนักเรียนขยันสร้างสรรค์* ผลผลิต ทำให้ชุมชนอุดมสมบูรณ์ คนกินคืออยู่ดี ผลผลิตที่เหลือนำออกจำหน่ายด้วยหลักการค้ำบุญนิยม คือ สินค้ามีคุณภาพ ขายราคาถูก ซื่อสัตย์ และมีน้ำใจต่อผู้บริโภค (โรงเรียนสัมมาสิกขา, มปป: ๑๖)

สมบัติ จันทรวงศ์ (๒๕๓๒: ๕๘-๕๙) ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการรวมกลุ่มของชาวอโศกและการสร้างสังคมตัวอย่างไว้ดังนี้

... นับแต่เริ่มมีชาวอโศกขึ้นมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ มีสิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญอันทำให้พวกเขาสามารถยืนหยัดต่อต้านกระแสคัดค้านจากภายนอกมาได้ด้วยดี ความสมัครสมานสามัคคีของหมู่กลุ่ม ไม่แตกแยก ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่า ทำให้หมู่กลุ่มมั่นคง และตราบไคที่ยังยึดเกาะกันเป็นกลุ่มด้วยความสามัคคีแล้วยากที่จะถูกเบียดเบียนทำลายลงโดยอำนาจภายนอกได้ เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งของการรวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม คือ สิ่งที่สืบเนื่องมาจากลักษณะตัวละครของชาวอโศกเองที่พวกเขาถือว่า เป็นหลักธรรมที่ทวนกระแสโลกย์ และทวนกระแสจิตใจของตัวผู้ปฏิบัติธรรมเองด้วย ... ด้วยเหตุแห่งความมีธรรมชาติเป็นสัตว์สังคมของมนุษย์นี้เอง จึงมีคำกล่าวขานยกย่องในหมู่ชาวอโศกว่า มิตรดี สหายดี เป็นสิ่งเอื้ออำนวยที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตพรหมจรรย์ ซึ่งก็อาจกล่าวได้ว่า ด้วยเหตุนี้เอง มนุษย์จึงได้รู้จักรวมตัวและตั้งเป็นคณะนักบวช เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมสำหรับผู้ที่ย้อนแอทางด้านจิตใจ

... และโดยธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคม อยู่ในสังคมเช่นใด ก็มักจะคล้อยตามส่วนใหญ่ในสังคมนั้น โดยมักจะไม้อาจใช้ความคิดแยกออกกว่า สิ่งที่ตนคล้อยตามหรือสิ่งที่ตนจะฝืนยืนหยัดนั้น สิ่งไหนคือสิ่งที่ดีกว่ากัน โดยแท้จริง ในสภาวะเช่นนี้ บุคคลมักจะถือปฏิบัติคล้อยตามส่วนใหญ่ในสังคมที่ตนสังกัดอยู่นั้น มากกว่าที่จะยึดมั่นในสังขรณ์ที่แท้จริง ด้วยความตระหนักถึงเหตุและผลดังกล่าวมานี้เอง จึงได้เกิดความพยายามที่จะแยกบุคคลออกจากสังคมเดิมมาสู่สังคมของผู้ปฏิบัติธรรม...

อาจกล่าวได้ว่า การเน้นระดับสังคมตัวอย่างนั้น นอกจากจะเป็นบทพิสูจน์ถึงอานิสงส์ของศีล ๕ ต่อสังคมในขั้นทดลองแล้ว หากประสบความสำเร็จด้วยดี ก็ย่อมจะเป็นทางออกที่สอนแก่สังคมวงกว้าง เป็นบทเรียนของมนุษยชาติต่อไป ... สังคมไทยจะได้ไม่ต้องไปมองหาแบบอย่างจากชาติอื่นอีกต่อไป ...

* ชาวอโศกใช้คำว่า “สร้างสรรค์” ไม่มี “ค์” หมายถึง เลือกรสร้างเฉพาะสิ่งที่เป็นกุศล

หากมองจากแง่มุมของการศึกษา แน่แน่นอนว่าจะต้องมองเห็นเบื้องหลังของการสร้างสังคมชาวโศกว่า ต้องอาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาสมาชิกชุมชน สิ่งที่น่าสนใจคือ การศึกษาที่จัดขึ้นในชุมชนชาวโศกมีรูปแบบอย่างไร จึงสามารถเปลี่ยนแนวคิดและพฤติกรรมของบุคคลด้วย เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของชาวโศก ผู้วิจัยจึงใช้ผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน การพึ่งตนเอง และชาวโศก เป็นข้อมูลสำหรับสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยต่อไป

กรอบแนวคิดนำในการวิจัย

ในการศึกษาชุมชนชาวโศก ผู้วิจัยเลือกศึกษาชุมชนราชธานีโศก ซึ่งเป็นชุมชนแห่งแรกที่จัดตั้งสัมมาสิกขาลัทธิวัชโรทัย โดยผู้วิจัยอาศัยทฤษฎีระบบสังคมของชุมชนเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อทำความเข้าใจภาพรวมของชุมชนชาวโศกทั้งระบบ

ระบบสังคม หมายถึง หน่วยที่ได้มีการจัดระเบียบและมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล หรือกลุ่ม หรือองค์กร (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, ๒๕๓๖ : ๓๘) ระบบสังคมประกอบด้วย สถานภาพและบทบาท ค่านิยมทางสังคม บรรทัดฐานทางสังคม กลุ่มสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคม และ สถาบันทางสังคม เพื่อศึกษาชุมชนราชธานีโศกอันเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ผู้วิจัยจะศึกษาระบบสังคมของชุมชนราชธานีโศก โดยศึกษาสถานภาพและบทบาทของสมาชิกชุมชน ค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคม กลุ่มสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคม และสถาบันสังคมในชุมชนราชธานีโศก

ส่วนแนวทางในการเก็บข้อมูลด้านการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ผู้วิจัยใช้รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผน (The Dynamics of Planned Change) ตามแนวคิดของ Lippitt, Watson และ Westley ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของชาวโศกที่เน้นเป้าหมายและวิธีการในการเปลี่ยนแปลงผู้เรียน รูปแบบการเปลี่ยนแปลงอย่างมีแบบแผนประกอบด้วย ๕ ขั้นตอน คือ

๑. การสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง
๒. การสร้างความสัมพันธ์เพื่อการเปลี่ยนแปลง
๓. การปฏิบัติงานเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลง
๔. การขยายผลและสร้างความมั่นคงในการเปลี่ยนแปลง
๕. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำการเปลี่ยนแปลงกับผู้เรียน

ในด้านปัจจัยในการสร้างชุมชนพึ่งตนเอง ผู้วิจัยศึกษาปัจจัยชุมชน ๗ ประการ จากข้อค้นพบของ สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ และ สุริชัย หวันแก้ว คือ

๑. ประชากร
๒. ผู้นำ

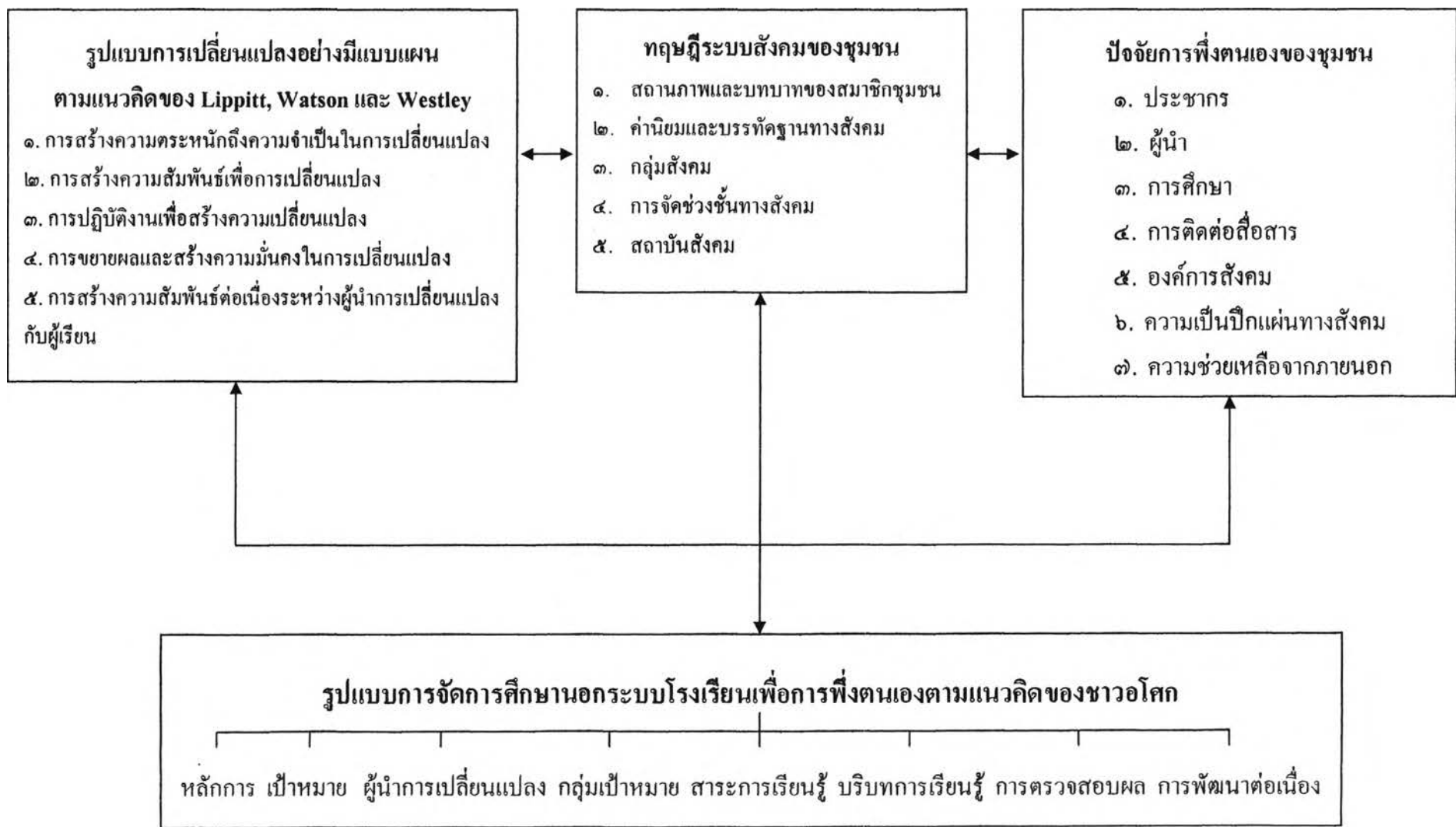
๓. การศึกษา
๔. การติดต่อสื่อสาร
๕. องค์การสังคม
๖. ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม
๗. ความช่วยเหลือจากภายนอก

หลังจากรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้ง ๓ ส่วน คือ การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ระบบสังคม และการพึ่งตนเองของชุมชนราชธานีโอ โศก ผู้วิจัยจึงพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของชาวโอ โศกขึ้น โดยมีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ

๑. แนวคิดหลักการ
๒. เป้าหมาย
๓. ผู้นำการเปลี่ยนแปลง
๔. กลุ่มเป้าหมาย
๕. สารการเรียนรู้
๖. บริบทการเรียนรู้
๗. การตรวจสอบผล
๘. การติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

ผลจากการจัดการศึกษาจะย้อนกลับไปสู่การเปลี่ยนแปลงผู้เรียน ระบบสังคมและปัจจัยการพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งทั้งสามองค์ประกอบนี้ก็เป็นปัจจัยพัฒนาซึ่งกันและกันด้วย กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงผู้เรียนนำไปสู่การพัฒนา ระบบสังคมและการพึ่งตนเองของชุมชน ในขณะเดียวกัน การพัฒนาระบบสังคมก็เป็นปัจจัยสำหรับการพัฒนาผู้เรียนและการพึ่งตนเองของชุมชน และความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนก็จะเอื้อต่อการพัฒนาระบบสังคมและการเปลี่ยนแปลงผู้เรียนด้วย เมื่อองค์ประกอบทั้งสามนี้ได้รับการพัฒนา การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนก็จะได้รับอานิสงส์ตามไปด้วยอย่างแยกไม่ออก จากความสัมพันธ์ของทุกองค์ประกอบเหล่านี้ นำไปสู่กรอบแนวคิดนำในการวิจัย ดังแผนภูมิในหน้าถัดไป

แผนภูมิที่ ๑ กรอบแนวคิดนำในการวิจัย